

ULUSLARARASI HUKUKTA KADIN

ULUSLARARASI HUKUKTA KADININ DURUMUNA İLİŞKİN BAZI VERİLER

Gökçen ALPKAYA

*"(Nairobi Stratejileri)... bütün kadınlar için eşitlik ve kadınların kalkınma, barışın sağlanması ve korunmasına tam katılımı amaçlarına hizmet etmek için kadınların büyük çoğunluğunun bugünkü aşağı ve sömürülen durumunu değiştirmek üzere politika-türleme, kalkınma öncelikleri ve kamuoyu üzerinde etkide bulunabilecek konuma ulaşmış kadın ve erkeklere seslenmektedir."*¹

GİRİŞ

80'li yıllarda, bir yandan uluslararası insan hakları hukukunda kadının durumunu sorgulamaya, öte yandan da, diğer birçok alanın yanısıra uluslararası hukuka ve insan hakları hukukuna ilişkin bir kadın bakış açısı geliştirmeye yönelik çalışmalar gözardı edilemeyecek bir yoğunluğa ulaşmıştır.² Bu çerçevede özellikle, yerleşik hukukun özel/kamusal alan ayrımı ve kadının özel alana itilmesinin hukuk düzenindeki etkilerinin; eşitlik kavramının özünün "erkek gibi olmak"la sınırlı olmasının; uluslararası düzeyde tanınan insan haklarının önemli bir bölümünün kadınların durumu bakımından kısmen anlamsız, kısmen de geçersiz oluşunun ve kadınların karşı karşıya

¹ Kadınların İlerlemesi İçin Geleceğe Yönelik Stratejiler, paragraf 42. 1985'te Nairobi'de yapılan Dünya Konferansı'nda kabul edilen bu belge, BM'in bu alandaki çalışmalarının ileri bir adımını oluşturur: 1972 yılında, Genel Kurul, 1975'i Uluslararası Kadın Yılı ilan etmiş, 1975'te Meksiko'da yapılan Dünya Konferansı'nda Dünya Eylem Planı benimsenmiş; Genel Kurul da aynı yıl 1976 - 1985 dönemini "Kadınlar İçin BM Onyılı: Eşitlik, Kalkınma ve Barış" olarak kabul etmiştir. 1980'de Kopenhag'da toplanan Dünya Konferansı'nda Onyılın İkinci Yarısı İçin Eylem Programı kabul edilmiş, bunu onyılın kapanışında toplanan konferansta benimsenen Nairobi Stratejileri (Kadınların İlerlemesi İçin Geleceğe Yönelik Stratejiler) izlemiştir. Dünya Eylem Planı'nın İngilizce metni için bk. United Nations, Report of the World Conference of the International Women's Year, New York, 1976, s. 8-41; Nairobi Stratejilerinin İngilizce metni için bk. United Nations, The Nairobi Forward-Looking Strategies for the Advancement of Women, 1986

² Bu konuda bk. Hilary Charlesworth, Christine Chinkin ve Shelley Wright, "Feminist Approaches to International Law", American Journal of International Law, 1991/4, s. 613-645.

olduğu sorunların pek azının insan hakları alanına yansımalarının; ailenin korunması hükümlerinin kadının durumuna etkisinin sorgulanmasına değinilebilir.

Ancak ben bu yazıda yalnızca bir giriş niteliğinde uygulanan uluslararası hukukun bu konudaki verilerini sunacak, bir anlamda kadının uluslararası hukukta içine yerleştirildiği çerçeveyi aktaracağım. Dolayısıyla, bu verileri uygulanan uluslararası hukukun dışına çıkarak anlamlandırmak, yorumlamak ya da eleştirmekten kaçınacak, ama hukukun görece bağımsız mantığının zorunlu değerlendirmelerini iletmeye çalışacağım.³

Kadınlara uluslararası düzeyde tanınan ve kısaca kadın hakları olarak adlandırılan haklar insan haklarının bir alt grubunu oluşturmakta ve kendine özgü özellikler göstermektedir. Uluslararası insan hakları hukukunda, düzenlemeler genellikle ya belirli haklara ya da belirli gruplara yöneliktir. Kişisel ve siyasal haklar ya da ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar, haklara dayalı düzenlemelerin temelindeki ayrımı oluşturmaktadır. Gruplara yönelik düzenlemelere ise sığınmacıların, çocukların, yaşlıların, vb. hakları örnek gösterilebilir.⁴

İnsan hakları bakımından kadınların durumu ise kendine özgüdür. Kadınlar, çoğunlukla, bazı hakları özel olarak korunan bu gruplar arasında sayılmak yerine ayrı bir konuma yerleştirilir. Çünkü, bu grupların çoğundan farklı olarak, kadınlar, insan haklarından eşit bir biçimde yararlanma hakkına sahiptir, dolayısıyla insan hakları kadınlar için de geçerlidir. Bununla birlikte, uluslararası insan hakları belgelerinde cinsiyet temelindeki ayrımcılığın yasaklanmasıyla yetinilmemekte ve kadın hakları bağımsız düzenlemelere konu olmaktadır. Diğer bir deyişle, eşitlik ilkesi temel insan hakları arasında yer almakla birlikte, kadınlar bakımından bu ilkenin bağımsız düzenlemelere konu olması zorunluluk haline gelmiştir. Kadınlar, eşitlik ilkesinin, haklarının hukuksal temelini oluşturduğu, ancak bu temel üzerinde kendine özgü bazı hakların da tanındığı bir gruptur.

Bu yazıda, kadın haklarını, kadınların erkeklerle eşitliğini sağlamaya yönelik haklar ve kadın kimliğine özgü haklar olarak iki grupta toplayacağım. Kadınların erkeklerle eşitliğini sağlamaya yönelik hakları da genel insan haklarının sınıflandırılmasını benimseyerek kişisel ve siyasal haklar ile ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar olmak üzere iki alt grupta inceleyeceğim. Kadın kimliğine özgü hakları ise yine iki alt grupta toplayacak, ilk alt grupta kadınları koruyucu hakları, ikinci alt grupta ise kadınların geleneksel rollerini değiştirmeye yönelik düzenlemeleri ele alacağım.

Çalışmada başvuracağım belgeler, esas olarak uluslararası düzeyde bağlayıcılığı olan belgelerdir. Uluslararası hukukta ve özellikle uluslararası insan hakları hukukunda, andlaşma niteliği taşımayan kimi uluslararası belgeler de bağlayıcı gücü bulunan kurallar içerebilmektedir, bununla birlikte; öğretilerde tartışmalara, uygulamada ise farklılıklara yol açan bu sorunun kadın hakları bakımından incelenmesi bu yazının amacını ve boyutlarını aşmaktadır. Bu nedenle, yalnızca bağlayıcı gücü tartışmasız olan uluslararası belgeleri

³Bu hukuksal verilerin uygulamada aldığı görünüm ve özellikle dünya kadınlarının durumuna ilişkin sayısal veriler için bk. United Nations, The World's Women, Trends and Statistics, 1970-1990, New York, 1991.

⁴Uluslararası hukukta kimi birey kategorilerinin korunmasına ilişkin olarak bk. Hüseyin Pazarıcı, Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap, Ankara, SBF Yayınları, 1989, s. 154-176.

kullanarak bu konudaki uygulanan uluslararası hukukun verilerini değerlendirmeye çalışacağım. Diğer belgelere, yani uluslararası örgütlerin kararlarına, çalışma planlarına, hükümetler dışı örgütlerin çalışmalarına, vb. ancak diğerlerine ışık tuttuğu ve gerektiği ölçüde değineceğim.

I. EŞİTLİK SAĞLAMAYA YÖNELİK HAKLAR

A. GENEL

1. İnsan hakları belgelerinde eşitlik ve ayırım gözetmeme ilkeleri

Kadınlara uluslararası düzeyde tanınan hakların büyük bir çoğunluğu, kadınla erkek arasındaki hukuksal eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik haklardır. Bunlar, genelde insan hakları olarak anılan ve kullanılması cinsiyet ayrımı da dahil olmak üzere hiçbir tür ayrımcılıkla engellenmemesi gereken haklar olmakla birlikte, kadınların bu haklardan yararlanabilmesi için bunun ayrıca düzenlenmesi ve uluslararası düzeyde bağlayıcılık taşıyan belgelerde yer alması gerekmiştir.

Ancak, buna geçmeden önce, insan hakları bakımından eşitlik ilkesi ile ayırım gözetmeme ilkesi arasındaki ilişkiyi biraz açmak gerekir. Gerek evrensel belgelerde, gerekse bölgesel sözleşmelerde eşitlik doğal olarak "yasa önünde eşitlik"tir ve çoğu zaman hangi alanlarda ayrımcılık yapılmayacağını belirtmesi yoluyla tanımlanmaktadır. Bu negatif yaklaşımın temelinde, soyut bir kavram olan eşitliğe somut bir tanım getirme isteği yatar: ayırım gözetmeme ilkesi, yalnızca eşitliği anlatmakla yetinmez, kimin ve hangi ölçütlere göre eşit olacağını da açıklığa kavuşturur.⁵ Hukuksal eşitlik, yani yasa önünde eşitlik, gerçekte varolan eşitsizliği ortadan kaldırmaz, aksine eşit olmayanlara eşit davranışı gerektirdiğinden, aslında onu yeniden üretir. Ayırım gözetmeme ilkesi ise, hukukun içerdiği eşitsizliği ortadan kaldırma amacına yöneliktir. Bu iki ilke arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturacak bir başka nokta da, bu ilkelerin yöneldiği kişilerin farklı oluşudur. yasa önünde eşitlik bireye tanınan bir hak, ayırım gözetmeme ise devletlerin üstlendiği bir yükümlülüktür.

Uluslararası belgelere bakıldığında, bu bağlamda her iki ilkeye de yer verildiği görülmektedir. *Birleşmiş Milletler Andlaşması*'nda, Başlangıç bölümünde eşitlik ilkesi "...erkeklerle kadınların hak eşitliğine....olan inanç" biçiminde belirtilmiş, daha sonra ise ırk, cinsiyet, dil ve din ayrımı gözetilmeksizin herkes için insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının geliştirilip geliştirilmesinde uluslararası işbirliği örgütün amaçları arasında sayılmıştır (Madde 1/3).⁶

⁵Karl Josef Partsch, "Les principes de base des droits de l'homme: L'autodétermination, l'égalité et la non-discrimination", Les dimensions internationales des droits de l'homme, UNESCO, 1978, s.74.

⁶Bu amaçla Genel Kurul'a herkesin, cinsiyet ayrımı da dahil ayırım gözetilmeksizin insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasını kolaylaştırmak için incelemeler yapılmasına önyak olma görevi (Madde 13/1/b), Ekonomik ve Sosyal Konsey'e de herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine etkin bir biçimde saygı gösterilmesini sağlamak üzere tavsiyelerde bulunma (Madde 62/2) ve insan haklarının ilettilmesi için komisyonlar kurma (Madde 68) yetkisi verilmiştir. Bu amaç ve yetkiler çerçevesinde Konsey'in 11 (II) sayılı kararıyla 21 Haziran 1946'da kurulan *Kadın Durumu Komisyonu*

Eşitlik ve ayırım gözetmeme ilkeleri 1948 *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'nde⁷ farklı işlevlere sahiptir. Bildirge, *Başlangıç* bölümünde, Birleşmiş Milletler halklarının, BM Andlaşması'nda belirtilen... "erkeklerle kadınların hak eşitliğine.." olan inancını yinelemesinin yanısıra, mutlak bir eşitlik hükmü de içermektedir, buna göre "Herkes yasa önünde eşittir ve ayırım gözetilmeksizin yasa tarafından eşit korunmaya hakkı vardır." Aynı maddede, herkesin ayrımcılığa karşı eşit korunmaya hakkı olduğu da belirtilmektedir; ancak bu korunma hakkı, "Bildirgeye aykırı herhangi bir ayrımcılık ya da ayrımcılık kışkırtıcılığı" ile sınırlıdır (Madde 7). Cinsiyet temelindeki ayrımcılığı da içeren ayırım gözetmeme ilkesine ise, yalnızca Bildirge'de tanınan bütün hak ve özgürlükler bakımından yer verilmiştir (Madde 2). Bu noktada, Bildirge'nin bağlayıcı gücünün bulunmadığını, ancak daha sonraki insan hakları belgeleri için bir rehber niteliğinde olduğundan, bu hükümlerin belli bir değer taşıdığını hatırlatmak gerekir.

1968'de İnsan Hakları Uluslararası Konferansı'nda kabul edilen *Tahran Bildirisi*⁸, yalnızca ayırım gözetmeme ilkesine yer vermiştir (Madde 1); bunun yanısıra kadınlara karşı ayrımcılığa ilişkin özel bir madde de içermektedir. Buna göre, kadınların dünyanın çeşitli bölgelerinde hala zarar gördüğü ayrımcılık ortadan kaldırılmalıdır; kadınlar için aşağı bir statü hem BM Andlaşmasına, hem de Evrensel Bildirge'ye aykırıdır; Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Bildiri'nin bütünüyle uygulanması insanlığın ilerlemesi için bir gerekliliktir (Madde 15).

Evrensel Bildirge'de tanınan haklara bağlayıcılık kazandırma amacıyla yapılan çalışmaların türünü olan *BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi*⁹ ile *BM Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi*¹⁰ de, her iki ilkeye birden yer vermektedir.

BM'in kadınlara ilişkin çalışmalarının büyük bir çoğunluğunu yürütmektedir, bk. UN Action in the Field of Human Rights, New York, 1983, s. 81-124.

⁷BM Genel Kurulu'nda 10 Aralık 1948' de kabul edilen Bildirge'nin Fransızca metni için bk. Droits de l'Homme, Recueil d'instruments internationaux, Nations Unies, New York, 1978, s. 1-3; İngilizce metin için bk. United Nations, Human Rights, A Compilation of International Instruments, New York, 1978, s. 1-3. Bildirge 27 Mayıs 1949 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanmıştır. Türkçe çeviri için bk. Muzaffer Sencer, Belgelerle İnsan Hakları, İstanbul, Beta Yayınları, 1988, s. 47-51, ayrıca bk. Münci Kapani, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 128-136.

⁸İnsan Hakları Uluslararası Konferansı tarafından 13 Mayıs 1968'de kabul edilmiştir. Bildirinin Fransızca metni için bk. N.U., Droits de l'Homme, s. 19-20. İngilizce metni için bk. U.N., Human Rights, s. 18-19.

⁹BM Genel Kurulu tarafından 16 Aralık 1966'da kabul edilen Sözleşme 23 Mart 1976'da yürürlüğe girmiştir; birisi bireysel başvuru hakkının kabul edilmesine, diğeri ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin iki seçimlik protokolü vardır; Fransızca metni için bk. N.U., Droits de l'Homme, s. 8-16; İngilizce metni için bk. U.N., Human Rights, s. 8-16. Sözleşmenin Türkçe çevirisi için bk. Sencer, agy, s. 61-76.

¹⁰BM Genel Kurulu tarafından 16 Aralık 1966' da kabul edilen Sözleşme 3 Ocak 1976'da yürürlüğe girmiştir; Fransızca metni için bk. N.U., Droits de l'Homme, s. 3-8; İngilizce metni için bk. U.N., Human Rights, s. 3-8. Sözleşmenin Türkçe çevirisi için bk. Sencer, agy, s. 52-60.

Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi' nde genel bir eşitlik hükmü vardır. Sözleşmede, yasa önünde eşitliğin ve yasa tarafından ayırım gözetilmeksizin korunma hakkının tanınmasının yanısıra, yasanın bu konuda ayırım yapılmasını yasaklayacağı ve herkesin, aralarında cinsiyet temelinde ayrımcılığın da sayıldığı ayrımcılık türlerine karşı "eşit ve etkin biçimde" korunmasını güvence altına alacağı belirtilmiştir (Madde 26). Sözleşme, erkeklerle kadınların sözleşmede tanınan bütün kişisel ve siyasal haklardan eşit biçimde yararlanma hakkını da tanımış, ancak bunu taraf devletlerin yükümlülüğü olarak ifade etmiştir (Madde 3). Ayırım gözetmeme ilkesine gelince, bu da taraf devletlerin kendi ülkelerinde ve yargı yetkisi içinde bulunan bütün bireylere Sözleşmede tanınan hakları sağlamayı ve bu haklara saygı göstermeyi üstlenmesi biçiminde ifade edilmiştir, cinsiyet temelindeki ayrımcılık da bu çerçevede belirtilen ayrımcılık türleri arasındadır (Madde 2/1).

*Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'*nde ise, genel ve mutlak bir eşitlik hükmü bulunmamaktadır. Sözleşmede, taraf devletlerin, kadınlarla erkeklerin eşit biçimde sözleşmede tanınan bütün ekonomik, toplumsal, siyasal haklardan yararlanma hakkını sağlamayı üstlendikleri belirtilmektedir (Madde 3). Bu sözleşmede, taraf devletler, Sözleşmede tanınan hakları ayırım gözetmeden sağlamayı üstlenmiştir; ancak Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesinde yer alan "taraf devletlerin kendi ülkesinde ve yargı yetkisi içinde bulunan bütün bireylere" ifadesi bu sözleşmede yoktur; ikinci bir farklılık ise taraf devletlerin bu hakları sağlamayı üstlenmekle yetinmesidir, yine Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nde yer alan "....salamayı ve saygı duymayı üstlenirler" ifadesi burada yer almamıştır (Madde 2/1).

Kısaca değerlendirmek gerekirse, *Evrensel Bildirge'*nin de dahil olduğu BM sistemi içinde, ayırım gözetmeme ilkesine, öncelikle bu belgelerde tanınan bütün hak ve özgürlüklerin herkese sağlanacağını belirtmek üzere başvurulmaktadır. Bu biçimiyle de, bir hak olarak değil, taraf devletlere getirilen bir yükümlülük olarak kabul edilmektedir. İkinci olarak, gerek genel eşitlik hükümlerinde, gerekse belirli haklar bakımından tanınan özel eşitlik hükümlerinde, eşitlik ilkesini açıklamak üzere bu ilkeye de yer verilmiştir.

Bu verileri kadının durumu açısından değerlendirmek gerekirse, kadınlar ve erkekler yasa önünde eşittir ve yasanın eşit korunmasından yararlanırlar, yasa kadın erkek ayrımcılığını yasaklar ve kadınlarla erkeklere eşit korunma hakkı sağlar. Sözleşmelerde yer alan hak ve özgürlükler de, taraf devletlerce kadınlarla erkeklere ayırım gözetmeden tanınacak, ayrıca taraf devletler kadınlarla erkeklerin bu hak ve özgürlüklerden eşit biçimde yararlanmasını sağlayacaktır.

Bölgesel sözleşmelere gelince, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*¹¹ (bundan sonra *Avrupa Sözleşmesi* olarak anılacaktır) genel bir eşitlik hükmü içermez; yalnızca sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanmanın, diğerlerinin yanısıra cinsiyete dayalı ayrımcılık da yapılmadan sağlanacağı belirtilir (madde 14). Sözleşmeye "yasa

¹¹Türkiye bu sözleşmeye tarafıdır (bk. Resmî Gazete 19 Mart 1954). Sözleşmenin Türkçe çevirisi için bk. Sencer, agy. s. 398-411, ayrıca bk. Münici Kapani, agy. s. 137-158.

önünde eşitlik" ilkesinin de eklenmesine yönelik bir girişim, bu ilkenin Sözleşmenin bütünü içinde fazla genel oluşu nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.¹²

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi¹³ (bundan sonra *Amerikan Sözleşmesi* olarak anılacaktır) hem ayırım gözetmeme ilkesine, hem de yasa önünde eşitlik ilkesine yer vermiştir. Sözleşmeye göre, herkes yasa önünde eşittir ve dolayısıyla ayırım gözetilmeden yasanın eşit korunmasından yararlanır (Madde 24). Taraf devletler, sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklere saygı göstermeyi ve kendi yargı yetkilerine giren herkesin bu hak ve özgürlüklerden ayırım gözetmeden, özgürce ve tam olarak yararlanmalarını sağlamayı yükümlenmektedir (Madde 1/1). *Ekonomik, Toplumsal, Kültürel Haklar Alanında Amerikan Sözleşmesine Ek Protokol*¹⁴ ise ayırım gözetmeme ilkesine yer vermektedir (Madde 3).

*Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi*¹⁵ (bundan sonra *Afrika Sözleşmesi* olarak anılacaktır) de her iki ilkeye birden yer vermiştir. Sözleşmeye göre, her birey yasa önünde eşittir (Madde 3/1) ve yasanın korunmasından eşit yararlanmaya hakkı vardır (Madde 3/2). Her birey, cinsiyet temelindeki ayrımcılık da dahil hiçbir ayırım gözetilmeden Sözleşmede tanınan ve güvence altına alınan haklardan yararlanma hakkına

¹²Partsch, *agm.* s.77. Kadın erkek eşitliği, Avrupa Konseyi bünyesinde insan haklarına ilişkin çalışmalar arasında uzun bir süre ikinci planda kalmıştır; ancak bu durum son yıllarda değişmeye başlamıştır. Bu çerçevede, 1986'da bir *Kadın Erkek Eşitliği Komisyonu* kurulmasına, 1988'de Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilen ve kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik genel ilkeleri içeren *Kadın ve Erkeklerin Eşitliği Bildirisi*'ne değinilebilir. Bildiri, genel ilkelerin yanısıra, üye devletleri, 7. Ek Protokol'e ve 1979 Sözleşmesine taraf olmaya ve Nairobi Stratejilerini uygulamaya çağırılmaktadır (Bildirinin İngilizce metni için bk. Council of Europe, Human Rights-Information Sheet, No. 24, s. 164-165.

¹³Metin için bk. Human Rights in International Law, Texts, Council of Europe, Strasbourg, 1979, s. 66-91. 1948'de Dokuzuncu Amerikan Devletleri Konferansı'nda kabul edilen *İnsanın Hak ve Ödevlerine İlişkin Amerikan Bildirisi*'nde, Bildiri'de yer alan hak ve ödevlerden yararlanmada cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılamayacağı belirtilmektedir. Ancak, Amerikan Sözleşmesi'nden farklı olarak, Bildiri'de yer verilen ayrımcılık türleri yalnızca "ırk, cinsiyet, dil, inanç ya da diğer unsur" a dayalı ayrımcılıktır. Bildirinin metni için bk. American Journal of International Law, 1949/3, s. 133-139. Amerikalılararası konferanslar, kadının durumunun uluslararası (hükümetlerarası) düzeyde ele alındığı ilk uluslararası örgütlenmedir. 1923'te Santiago'da toplanan 5. Amerikalılararası Konferans'ta kadının durumu ilk kez ele alınmış, 1928 Havana Konferansı'nda ise Amerika'da kadının durumunu araştırarak ve kişisel ve siyasal haklarının geliştirilmesi için çalışmalar yapacak olan *Amerikalılararası Kadın Komisyonu* kurulmuştur. Bu komisyonun çalışmaları, kadın haklarının uluslararası düzeyde korunması bakımından son derece önemli sözleşmelerle sonuçlanmıştır; bk. United Nations Action in the Field of Human Rights, s. 81, ayrıca bk. Myres S. McDougal, Harold D. Lasswell and Lung-chu Chen, "Human Rights for Women and World Public Order: The Outlawing of Sex-Based Discrimination", American Journal of International Law, 1975/3, s. 526-527; ayrıca bk. Charles G. Fenwick, The Organization of American States, 1963, s. 450-455.

¹⁴Bk. İleride s. 28

¹⁵Afrika Birliği Örgütü'nün Haziran 1981'de yapılan Devlet ve Hükümet Başkanları toplantısında kabul edilen sözleşme 21 Ekim 1986'da yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin İngilizce metni için bk. International Legal Materials, 1982/1. s. 59.

sahiptir (Madde 2). Sözleşme ayrıca kadınlara ilişkin özel bir ayırım gözetmeme hükmü de içermektedir; buna göre devlet, kadınlara karşı her tür ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını, ayrıca kadınların ve çocukların uluslararası bildiri ve sözleşmelerde tanınan haklarının korunmasını sağlayacaktır (Madde 18).

Bu ilkeler ışığında değinilmesi gereken bir nokta da askıya alma hükümleridir: *Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi*, ilgili maddesinde, Sözleşmeyle üstlenilen yükümlülüklerden bazılarını aykırı önlemler alınabileceğini kabul etmekte, ancak bunu kapsamı daraltılmış ama cinsiyet temelindeki ayrımcılığı da içeren ayırım gözetmeme koşuluna bağlamaktadır (Madde 4/1). *Amerikan Sözleşmesi* de, askıya alınaya ilişkin maddesinde, ayırım gözetmeme ilkesine, sınırları daraltılmış olmakla birlikte yer vermiş ve cinsiyet temelindeki ayrımcılığı da bu koşullarda bile yapılamayacak ayrımcılık türleri arasında saymıştır (Madde 27/1). *Avrupa Sözleşmesi* ise, ulusun yaşamını tehdit eden savaş ya da başka bir olağanüstü durumda sözleşmeye göre üstlenilen yükümlülüklere aykırı önlemler alınabileceğini belirtirken; hiçbir koşulda aykırı önlemler alınamayacak maddeler arasında ayırım gözetmemeye ilişkin maddeyi saymamaktadır (Madde 15/1; 2). Dolayısıyla, savaş ya da başka bir olağanüstü durumda, diğerlerinin yanısıra, cinsiyet temelinde ayrımcılık da yapılabilmesi hukuken mümkündür.

1967 tarihli *Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Bildiri*¹⁶ (bundan sonra 1967 *Bildirisi* olarak anılacaktır) *Başlangıç* bölümünde Birleşmiş Milletler'in ve uzmanlık kuruluşlarının ayrımcılığın bütün biçimlerinin ortadan kaldırılmasına ve kadınlar ve erkekler için eşit haklar geliştirilmesine yönelik karar, bildiri, sözleşme ve tavsiyelerine aşıta bulunarak hak eşitliği konusunda gerçekleştirilen ilerlemeye karşın kadınlara karşı ayrımcılığın hala önemli ölçüde olduğunu belirtmiştir. Bildiri, "kadınlarla erkeklerin eşitliğini yadsıyan ve sınırlayan" ayrımcılığı haksız ve insan onuruna saldırı olarak ilan etmektedir (Madde1). Bildiride, daha sonra, çeşitli haklar bakımından kadınlarla erkeklerin eşitliğini sağlamaya yönelik olarak alınması gereken önlemler ayrıca belirtilmiştir.

1979 tarihli *Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi*¹⁷ de (bundan sonra 1979 *Sözleşmesi* olarak anılacaktır) 1967 *Bildirisi* gibi, kadınlarla erkeklerin eşitliğini sağlamak ve kadınlara karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak için taraf devletlerin alması gereken önlemleri belirtmektedir. Sözleşme, bu amaçla, ayrımcılığın kendisini tanımlama yolunu seçmiştir. Buna göre, "Bu Sözleşmenin amaçları bakımından 'kadınlara karşı ayrımcılık' terimi, sonucu ya da amacı, kadınların, medeni durumlarına bakılmaksızın, kadınlarla erkeklerin eşitliği temelinde, siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel, kişisel ya da bir başka alanda, insan haklarının ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, bu hak ve özgürlükleri kullanmalarını ve bunlardan yararlanmalarını zedelemek ya da kaldırmak olan, cinsiyet temelinde yapılan herhangi bir ayırım, dışlama ya da kısıtlama anlamını taşır" (Madde1). Bu tanım, kadın erkek

¹⁶BM Genel Kurulu'nda 7 Kasım 1967'de kabul edilmiştir. Bildirinin Fransızca metni için bk. N.U., *Droits de l'Homme*, s. 44-46; İngilizce metni için bk. U.N., *Human Rights*, s. 43-44.

¹⁷BM Genel Kurulu'nda 18 Aralık 1979'da kabul edilen Sözleşme 3 Eylül 1981'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeye taraftır (bk. *Resmî Gazete*, 14 Ekim 1985). Sözleşmenin İngilizce metni için bk. United Nations, *Compendium of International Conventions Concerning the Status of Women*, New York, 1988, s. 19-24. s. 33-45; Türkçe çevirisi için bk. Sencer, *agy.* s. 119-129.

eşitsizliği sorununa, insan haklarına ilişkin diğer belgelerden daha dar bir yaklaşım getirmekte ve cinsiyet temelindeki ayrımcılığı değil, kadınlara karşı, ya da daha açık bir deyişle, kadınlar aleyhine olan ayrımcı davranışları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.¹⁸ Nitekim, erkeklerle kadınlar arasında eşitliği gerçekten sağlamak amacıyla geçici ve özel önlemler alınmasının, Sözleşmede tanımlandığı biçimiyle ayrımcılık sayılmayacağı da Sözleşmede yer almaktadır (Madde 4).

Sözleşme, uzun ve ayrıntılı bir maddeyle, taraf devletlerin kadınlara karşı ayrımcılığı kaldırmak amacıyla alacağı önlemleri saymaktadır (Madde 2). Bunlar iki grupta toplanabilir. Öncelikle, devletler, kadınlarla erkeklerin eşitliğini sağlamak ve ayrımcılığı yasaklamakla yükümlüdürler. Bu amaçla, eşitlik ilkesine anayasa ya da yasalarında yer verecekler; kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı yasaklayan gereğinde yaptırımlar da dahil, yasal ve öteki önlemleri alacaklar; kadınlara karşı herhangi bir ayrımcılık davranışı ya da uygulamasına kalkışmaktan kaçınacak ve resmi makam ve kuruluşların bu yükümlülüğe göre davranmasını sağlayacaklar; kadınlara karşı ayırım gözeten yürürlükteki yasa, düzenleme, töre ya da uygulamaları değiştirmek ya da kaldırmak üzere, yasama dahil, tüm uygun önlemleri alacaklar; kadınlara karşı ayırım gözeten tüm ulusal ceza hükümlerini kaldıracaklardır. Bunun yanısıra, taraf devletler, kadınları ayrımcılığa karşı korumayı üstlenmektedir. Bu amaçla, erkeklerle eşitlik temeli üzerinde kadın haklarının yasal olarak korunmasını ve yetkili ulusal mahkemeler ve öteki kamu kuruluşları eliyle kadınların herhangi bir ayrımcılık davranışına karşı etkin korunmasını sağlayacak ve herhangi bir kişi, örgüt ya da girişim tarafından kadınlara karşı ayırım gözetilmesine son vermek üzere bütün uygun önlemleri alacaklardır.

Sözleşmede, ayrıca, taraf devletlere kadınlara yasa önünde erkeklerle eşitlik tanıma yükümlülüğü de getirilmiştir (Madde 15). Bu genel hükümlerin yanısıra, çeşitli haklar bakımından ayrımcılığın kaldırılması ve eşitlik ilkelerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

2. Sözleşmelerin Uygulanmasının Denetlenmesi ve Güvence Sistemleri

Bu noktada, sözleşmelerin uygulanmasının nasıl denetlendiğine de kısaca değinmek gerekir. BM sözleşmeleri bu bakımdan iki farklı sistem getirmiştir. *Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi* üçlü bir denetim sistemine sahiptir. Olağan olarak, devletler sözleşme ile oluşturulan *İnsan Hakları Komitesi*'ne raporlar sunmaktadır. Bunun yanısıra; bir bildirimde bulunarak, devlet başvurusu kabul edilebilir (Madde 41). Ayrıca, sözleşmenin eki olan seçimlik protokole taraf olan devletler, bireysel başvuru yolunu da kabul etmiş olmaktadır. Böylece, sözleşmede tanınan hakların ihlal edilmesi durumunda iki farklı başvuru yolu işleyebilmektedir; ancak başvurular yargı yetkisine sahip olan bir organ tarafından değil, yargı-benzeri yetkilere sahip olan komite tarafından incelenip sonuca bağlanmaktadır.

Ekonomik, Toplumsal, Kültürel Haklar Sözleşmesi ise çok daha zayıf bir denetim sistemine sahiptir; bu sistem yalnızca taraf devletlerin raporlar sunmasından ibarettir. BM Genel Kurulu'na sunulan bu raporlar Ekonomik ve Sosyal Konsey'e iletilmekte (Madde 16); Konsey de gerektiğinde bunları *İnsan Hakları Komisyonu*'na (Madde 19) ya

¹⁸Noreen Burrows, "The 1979 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women", *Netherlands International Law Review*, vol. 32, 1985, s. 424.

da Genel Kurul'un bilgisine (Madde 21) sunabilmektedir. Dolayısıyla, sözleşmenin etkin bir denetim mekanizması bulunmamaktadır.

Bölgesel sözleşmelere gelince, *Avrupa Sözleşmesi* zorunlu devlet başvurusu ve bildirimle bağlı bireysel başvuru üzerine çalışan yargı benzeri (*Avrupa İnsan Hakları Komisyonu*) ve yargısal (*Avrupa İnsan Hakları Divanı*) denetimle ihlalleri en aza indirmeyi amaçlarken, *Amerikan Sözleşmesi* bireysel başvuruyu zorunlu kılmış, devlet başvurusunu ise bildirimle bağlamıştır; bu sözleşme çerçevesinde de yargı-benzeri ve yargısal denetim sözkonusudur. *Afrika Sözleşmesi* ise çok daha zayıf bir denetim sistemi getirmektedir. *Afrika İnsan Hakları Komisyonu* devlet başvurularını ve diğer başvuruları kabul etmektedir ancak yetkisi sorunu Afrika Birliği Örgütü'ne iletmekle sınırlıdır.

Bu veriler ışığında, gerek evrensel gerekse bölgesel düzeyde kişisel ve siyasal hakların daha etkin bir denetim sistemiyle güvenceye bağlandığı, ekonomik toplumsal ve kültürel hakların ise daha zayıf bir denetim sistemi altında esas olarak devletlerin yetki alanına bırakıldığı ortaya çıkmaktadır. Kadınların bugün özellikle ikinci kategorideki haklar bakımından büyük sorunlarla karşı karşıya bulunduğu gözönüne alınırsa, kadınların haklarının korunması bakımından etkin bir denetim mekanizmasının bulunmadığı ortaya çıkmaktadır.

1979 Sözleşmesi, diğer evrensel sözleşmelerde getirilenlerden çok daha zayıf bir uygulama usulü getirdiğinden, Birleşmiş Milletler'in insan haklarına ilişkin sözleşmeleri içinde ikinci sınıf olarak nitelenmektedir.¹⁹ Öncelikle sözleşmeye çekince koyma hakkı, "Sözleşmenin konu ve amacına aykırı olmamak koşuluyla" sınırsızdır. Dolayısıyla, taraf devletlere sözleşmedeki herhangi bir ya da birçok yükümlülüğünden kaçınma hakkı tanınmıştır. Nitekim, taraf devletlerin bu hakkı geniş ölçüde kullandıkları görülmektedir.²⁰

İkinci olarak, sözleşmenin uygulanışını denetlemek üzere geliştirilen usul diğer sözleşmelere göre daha yetersizdir. BM sistemi içinde, uygulamaya yönelik olarak çok daha etkin bir denetim yöntemi getiren örnekler²¹ bulunduğu halde, Sözleşmeyle kurulan *Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi*'ne (Mad.17/1), yalnızca taraf devletlerin dört yılda bir sunacakları raporları inceleme ve bunlar ışığında Genel Kurul'a yıllık bir rapor sunarak öneri ve genel tavsiyelerde bulunma yetkisi tanınmıştır (Madde 18; 21). Üstelik, kurulmuş olan komitenin çalışma alanı sözleşmenin kendisi tarafından kısıtlanmıştır. Sözleşmeye göre komite normal olarak yılda iki haftayı aşmamak üzere toplanacaktır: oysa insan hakları sözleşmelerinin kurduğu organlardan hiçbiri bu tür bir

¹⁹Theodor Meron, "Enhancing The Effectiveness of the Prohibition of Discrimination Against Women", *American Journal of International Law*, 1990/1, s. 213

²⁰Sözleşmeye koyulan çekinceler, bunlara itirazlar ve Sözleşme çerçevesinde çekince sorunları için bk. Belinda Clark, "The Vienna Convention Reservations Regime and the Convention on Discrimination Against Women"; *American Journal of International Law*, 1991/2, s. 281-321. Türkiye de sözleşmenin 15. ve 16 maddelerine çekince koymuştur; bunların geçerliliğine ilişkin olarak bk. Aysel Çelikel, "Uluslararası Sözleşmeler ve Çekinceler", *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1990.

²¹Örneğin, *Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi*, *İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık dışı ve Onur kırıcı Davranış ve Cezaya İlişkin BM Sözleşmesi*, ayrımcılığın bir başka türüne ilişkin olan *Her Türlü İrk Ayrımcılığının Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi*.

kısıtlamaya uğramamıştır.²² Yine yalnızca bu sözleşmeye özgü bir başka sınırlama da, komitenin çalışmasının, coğrafi olarak ve program bakımından, diğer insan hakları organlarından ayrılmış olmasından kaynaklanmaktadır.²³

B. KİŞİSEL VE SİYASAL HAKLAR

Kişisel ve siyasi haklar, insanın özgürlüğünü, güvenliğini, ruhsal ve bedensel bütünlüğünü korumaya yönelik haklar olarak tanımlanır.²⁴ Her uluslararası sözleşmede bu kategoriye giren hakların kapsamı ve sınırları farklı olmakla birlikte, yaşama hakkı; işkence, zalimane, insanlık dışı ya da onur kırıcı davranış görmeme hakkı; köle ya da kul olarak tutulmama hakkı; keyfi olarak özgürlüğünden yoksun bırakılmama hakkı; adil yargılanma hakkı; özel yaşamın, ailenin, konutun, haberleşmenin dokunulmazlığı hakkı; seyahat ve yerleşme özgürlüğü hakkı; uyrukluk hakkı; sığınma hakkı; evlenme ve aile kurma hakkı; düşünce, vicdan ve din özgürlüğü; dernek kurma ve toplanma hakkı; seçme ve seçilme hakkı; kamu yönetimine katılma hakkı; kamu hizmetine giriş hakkı genel olarak bu kategoride yer aldığı kabul edilen haklardır.

1. Kişisel Haklar

Kişiler açısından genel olarak değerlendirildiğinde, hukuksal düzeyde kadın-erkek eşitsizliğinin çoğunlukla bütün haklar bakımından değil, ancak bazı haklar bakımından ortaya çıktığı görülmektedir. Yaşama hakkı, işkence yasağı, adil yargılanma hakkı, düşünce özgürlüğü, vb. gibi haklar bakımından yaygın ve yerleşik bir hukuksal eşitsizlik sözkonusu değildir. Ancak, uyrukluk hakkı, seyahat ve yerleşme özgürlüğü gibi haklar bakımından ulusal hukuklar tarafından yaratılan bir eşitsizlik ortaya çıkmaktadır. Bu eşitsizliğin temelinde esas olarak hukuksal bir kurum olarak evlilik bulunmaktadır ve ona bağlı hukuksal işlem ve eylemler bu eşitsizliği çoğaltarak sürdürmektedir.

Genel olarak kadınların kişisel haklarına ilişkin tek uluslararası sözleşme, 1948'de Amerika Devletleri 9. Konferansı'nda kabul edilen *Kadınlara Kişisel Haklar Verilmesine İlişkin Sözleşme*'dir. Sözleşme, Amerika devletlerinin, kadınlara, erkeklerin yararlandığı kişisel hakların aynısını vermede anlaşuklarını belirtmektedir (Madde 1).²⁵

a. Uyrukluk

İnsan haklarından bağımsız olarak kadının durumunu düzenleyen ilk uluslararası sözleşmeler evlilikle bağlantılı olarak uyrukluk alanında yapılmıştır. Doğrudan kadın haklarına ilişkin olmamakla birlikte, 1902 tarihli evlenme, boşanma ve küçüklerin vasilğine ilişkin Lahey sözleşmeleri yasalar çatışmasını düzenleyen hükümleriyle bu

²²Meron, *agm.* s. 214.

²³İnsan Hakları Komisyonu Cenevre'de toplanır ve sekreterlik hizmetleri Cenevre'de bulunan İnsan Hakları Merkezi tarafından sağlanırken, Kadınlara karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi Viyana'da toplanmakta ve *Sosyal Kalkınma ve İnsancıl İşler Merkezi*'ne bağlı *Kadının İlerlemesi Bölümü*'nün programı kapsamında çalışmaktadır, Meron, *agm.* s. 215

²⁴Theodoor C. Van Boven, "Les critères de distinction des droits de l'homme", *Les dimensions internationales des droits de l'homme*, UNESCO, 1978, s. 53.

²⁵Fenwick, *agy.* s. 454.

alandaki ilk adımı oluşturmaktadır.²⁶ Bunu 1930 tarihli *Uyrukluk Yasalarının Çatışmasıyla İlgili Bazı Sorunlara İlişkin Lahey Sözleşmesi* izlemiştir.²⁷ Bu sözleşme, kadın-erkek eşitliği açısından değil, kadının yabancıyla evlenme sonucu uyruksuz kalmasını ya da çifte-uyrukluk durumunu ortadan kaldırma açısından önem taşımaktadır.²⁸

Aynı dönemde, Amerika devletleri arasında, 1933 Montevideo Konferansı'nda kabul edilen evli kadının uyrukluğuna ilişkin sözleşme ise, uyrukluk konusunda kadın-erkek eşitliği ilkesini benimseyen ilk çok taraflı sözleşmedir.²⁹ Bu sözleşme Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından bütün üye devletlere tavsiye edilmiştir.³⁰

Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi uyrukluk hakkını "Her çocuğun bir uyrukluk edinme hakkı vardır" biçiminde sınırlı olarak tanımıştır (Madde 24); dolayısıyla, uyrukluk konusunda kadın-erkek eşitliği sorununa ışık tutmamaktadır.

BM çerçevesinde yapılan 1957 tarihli *Evli Kadının Uyrukluğuna İlişkin Sözleşme*,³¹ *Başlangıç* bölümünde *Evrensel Bildirge*'nin uyrukluğa ve BM Andlaşması'nın cinsiyet ayrımcılığı gözetilmeyeceğine ilişkin maddelerine atıfta bulunduktan sonra, kadının uyrukluğunun evlenmeden etkilenmemesi, kocanın uyruklununun ya da kocanın uyrukluğundaki bir değişimin kadının uyrukluğunu etkilememesi ve nihayet kadının, isterse kocasının uyrukluğunu kazanabilmesi ilkelerini getirmektedir.³²

1967 Bildirisi de uyrukluğa ilişkin bir hüküm içermektedir. Buna göre, kadınlar, uyrukluk kazanma, değiştirme ve uyrukluğunu koruma konusunda erkeklerle aynı haklara sahiptir; yabancıyla evlilik kadının uyrukluğunu, onu uyruksuz ya da kocasının uyrukluğunu almaya zorlayacak biçimde kendiliğinden etkileyemez (Madde 5).

1979 Sözleşmesi de kadınlara uyrukluk edinme, değiştirme ve koruma bakımından erkeklerle eşit haklar tanınmasını öngörmektedir. Ancak Sözleşme, Bildiri'de tanınan hakkını kapsamını genişleterek, öncelikle, yabancıyla evliliğin yanısıra, evlilik sırasındaki kocanın uyrukluğundaki değişimin de kadının uyrukluğunu etkilemeyeceği ilkesini kabul etmiştir. İkinci olarak ise, Bildiride, yalnızca uyruksuz kalma ya da kocanın uyrukluğuna zorlanmanın önlenmesi amaçlanırken, Sözleşmede çifte uyrukluğu da önleyen bir ifade benimsenmiştir (Madde 9).

²⁶Sözleşmelerin Fransızca metni için bk. *Revue Générale de Droit International Public*, 1902.

²⁷Türkiye bu sözleşmeye taraf olmamıştır. Sözleşmenin evli kadının uyrukluğuna ilişkin üçüncü bölümünün İngilizce metni ve Türkçe çevirisi için bk. Rona Aybay, *Kadının Uyrukluğu Üzerinde Evlenmenin Etkisi*, Ankara SBF Yayınları, 1980, s. 131-133.

²⁸Aybay, *agy.* s. 37

²⁹Aybay, *agy.* s. 39

³⁰UN Action in the Field of Human Rights, s. 81.

³¹Sözleşme BM Genel Kurulu'nca 29 Ocak 1957'de kabul edilmiş ve 11 Ağustos 1958'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeye taraf değildir. Sözleşmenin Fransızca metni için bk. N.U., *Droits de l'Homme*, s. 78-79; İngilizce metni için bk. U.N., *Human Rights*, s. 75-76. Sözleşmenin öze ilişkin hükümlerinin Türkçe çevirisi için bk. Aybay, *agy.* s. 135.

³²Aybay, *agy.* s. 45-50.

Bu düzenlemelerin genel bir değerlendirmesini yapmak gerekirse, başlangıçta kadının uyrukluğuna kocaya bağlı iken, uyruksuzluk ya da çifte uyrukluğa gibi kadınlardan çok devletler bakımından sorun olan uygulamaları ortadan kaldırmak üzere uluslararası düzenlemelere gidilmiş; ancak insan hakları çerçevesinde kadın-erkek eşitliğinin sağlanması amacı zaman içinde baskın çıkarak uyrukluğa konusunda uluslararası düzeyde kadınlara karşı ayrımcılığa son verilmiştir.

b. Evlenme ve Evlilik

Evrensel Bildirge, kadın ve erkeklerin evliliğe ilişkin olarak, evlenirken, evlilik ve evliliğin bozulması sırasında eşit haklara sahip olduğunu açıklamaktadır (Madde 16/1).

Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ise, eşlerin evlenirken, evlilik sırasında ve evliliğin bozulmasında hak ve sorumluluklarının eşitliğini güvenceye sağlayacak uygun önlemler alma yükümlülüğünü taraf devletlere bırakmaktadır (Madde 23/4).

Bölgesel sözleşmeler evliliğe ilişkin olarak oldukça farklı hükümler içermektedir. *Avrupa Sözleşmesi*, evlenme çağındaki erkeklerle kadınların bu hakkın kullanılmasını düzenleyen ulusal yasalara göre evlenme ve bir aile kurma hakkının bulunduğunu belirtmekle yetinir (Madde 12); ayırım gözetmeme ilkesinin nasıl ifade edildiği gözönüne alınır³³, sözleşmenin evlilik öncesinde, evlilik ve evliliğin bozulması sırasında kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu biçiminde yorumlanamayacağı ve taraf devletlere de bu konuda hiçbir yükümlülük getirmediği ortaya çıkmaktadır. Bu boşluk, *Avrupa Sözleşmesine Ek 7. Protokol* ile görece de olsa giderilmiştir. Protokole göre, eşler, evlilik bakımından, evlilik sırasında ve evliliğin sona ermesi durumunda kendi aralarında ve çocukları ile ilişkilerinde özel hukuk niteliğindeki hak ve sorumluluklardan eşit olarak yararlanacaklardır (Madde 5).

Afrika Sözleşmesi ise, evlilik ve buna ilişkin hiçbir hakka yer vermemekte, bunun yerine aileye ilişkin devletin yükümlülüklerini açıklamaktadır (Madde 18/1; 2). Bu konuda evrensel sözleşmelere eşdeğer tek bölgesel sözleşme *Amerikan Sözleşmesi*'dir. Sözleşmeye göre, ulusal hukukların gerektirdiği koşulları yerine getirmiş iseler, evlenme yaşındaki kadınların ve erkeklerin evlenme ve bir aile kurma hakkı tanınacaktır; ancak sözkonusu koşulların Sözleşmede benimsenen ayırım gözetmeme ilkesine uygun olmaları gerekir (Madde 17/2). Sözleşme bunun yanısıra müstakbel eşlerin özgür ve tam rızası olmadan hiçbir evliliğin gerçekleşmeyeceğini belirtmekte (Madde 17/3) ve taraf devletlerin, evlenme, evlilik ve evliliğin bozulması sırasında eşlere eşit haklar ve uygun ve dengeli sorumluluklar sağlamak için uygun önlemler alacaklarını bildirmektedir (Madde 17/4). *San Salvador Protokolü*³⁴ ise, herkesin, yürürlükteki ulusal mevzuatın hükümlerine uygun olarak kullanılacak olan bir aile kurma hakkının bulunduğunu belirtmektedir (Madde 15/2).

1967 Bildirisi, devletlerin, karı ve kocanın statülerinin eşitliğini sağlamak üzere gereken bütün önlemleri alacaklarını ve kadınların, özellikle eşini seçme ve evlenmenin ancak özgür ve tam rızasıyla gerçekleşmesi bakımından erkeklerle aynı hakka sahip

³³Bk. yukarıda s. 17

³⁴Bk. ileride s. 28

olduklarını; evlilik ve evliliğin sona ermesi sırasında erkeklerle eşit hakları bulunduğunu; çocuklarına ilişkin bütün konularda ana ve babanın eşit haklara sahip olduğunu belirtmektedir (Madde 6). Aynı maddede, evli olsun ya da olmasın kadınlara özel hukuk alanında erkeklerle eşit haklar tanınması için bütün önlemlerin alınması gerektiği de bildirilmektedir.

1979 Sözleşmesi, kadınlara, evliliğe ilişkin olarak, evlilik ve aile ilişkileri bakımından kadınlara karşı her konuda ayrımcılığı kaldırmak üzere eşitlik temelinde haklar tanınmasını öngörmektedir (Madde 16/1). Sözleşme, bu haklar arasında özellikle evlenme hakkını ve özgürce bir eş seçme ve ancak kendi özgür ve tam rızasıyla evlenme hakkını saymaktadır. Sözleşmeye göre, kadın ve erkek, evlilik ve evliliğin bozulması sırasında eşit hak ve sorumluluklara sahip olacaktır. Sözleşme, kadınlara, erkeklerle eşitlik temeli üzerinde aile adı, meslek ya da iş seçme hakkı dahil, karı koca olarak eşit kişisel haklar, ister karşılıksız, ister bir bedel karşılığı olsun, mal mülkiyeti, edinimi, işletilmesi, yönetimi, bundan yararlanma ve tasarruf bakımından eşit haklar sağlamak için tüm uygun önlemleri alacağını bildirmektedir (Madde 16/1).

Sözleşme, çocuklara ilişkin olarak da, kadınlara, medeni durumlarına bakılmaksızın çocuklarına ilişkin konularda, eşlerden biri olarak ve her durumda çocukların çıkarları önde gelmek üzere aynı hak ve sorumluluklar; çocukların sayısı ve zamanlaması konusunda özgürce ve sorumlu olarak karar verme hakkı ve bu hakları kullanabilmeleri için bilgi, eğitim ve öteki olanaklardan yararlanma bakımından eşit haklar; her durumda çocukların çıkarları önde gelmek üzere onların vesayeti, velayeti, vasiye bırakılması ve evlat edinilmesi ve benzeri kurumlar bakımından, bu kurumların ulusal bir yasama konusu olduğu durumlarda aynı hak ve sorumluluklar sağlamak üzere bütün uygun önlemlerin alınacağını belirtmektedir (Madde 16/1). Öte yandan, taraf devletlere, çocukların uyrukluluğu konusunda kadınlara erkeklerle eşit haklar tanıma yükümlülüğü de getirmiştir (Madde 9/2).

c. Hukuksal statünün diğer boyutları

Uyrukluk ve evlenme dışında, kadının hukuksal statüsü ceza hukuku ve özel hukuk açısından önem taşımaktadır.

Ceza hukuku alanında, *1967 Bildirisi*'nde, ceza yasalarının kadınlara karşı ayrımcılık oluşturan bütün hükümlerinin kaldırılacağı belirtilmektedir (Madde 7). *1979 Sözleşmesi* ise, taraf devletlere, kadınlara karşı ayırım gözeten bütün ulusal ceza hükümlerini kaldırma yükümlülüğünü getirmiştir (Madde 2/g).

Özel hukuk alanında, *1967 Bildirisi*, devletlerin, medeni durumlarına bakılmaksızın, mülkiyet, hukuksal yeterlilik ve bunu kullanma haklarından kadınların erkeklerle eşit olarak yararlanmasını sağlayacağını belirtmektedir (Madde 6).

1979 Sözleşmesi, taraf devletlere, medeni konularda kadınlarla erkeklere eşit bir hukuksal yeterlilik ve bu yeterliliği kullanmak üzere eşit fırsatlar yaratma, ayrıca kadınlara bağış yapmak ve mülkünü yönetmek bakımından eşit haklar verme yükümlülüğünü getirmektedir. Sözleşmeye göre, taraf devletler, kadınlara, mahkeme ve yargı yerlerindeki işlemlerin tüm aşamalarında eşit davranacaktır (Madde 15/2). Öte yandan, taraf devletlere, kadınların hukuksal yeterliliğini kısıtlamaya yönelik bir hüküm doğuracak her türlü bağış ya da başka özel belgeleri toptan geçersiz sayma yükümlülüğü de getirilmiştir (Madde

15/3). Bununla birlikte, bu maddede, evli/evli olmayan kadın arasında bir ayrım yapılmayacağına ilişkin bir ifade yer almamaktadır. Sözleşme, ayrıca, kadınlara erkeklerle eşitlik temeli üzerinde aile yardımları hakkı ile banka kredisi, ipotek ve öteki mali kredi olanaklarından yararlanma hakkının sağlanması için bütün uygun önlemlerin alınmasını öngörmektedir (Madde 13/a; b).

d. Seyahat ve yerleşme özgürlüğü

1967 Bildirisi, evli olsun ya da olmasın, kadınların, kişilerin seyahat hakları bakımından erkeklerle aynı haklara sahip olması için bütün uygun önlemlerin alınacağını belirtmektedir (Madde 6/1/c). *1979 Sözleşmesi* de taraf devletlere, erkeklerle kadınlara yer değiştirme ve oturacağı yeri ve konutunu seçme bakımından eşit haklar tanıma yükümlülüğü getirmiştir (Madde 15/4). Ancak, maddede, evli kadınların bu kapsamda olduklarına ilişkin bir ifade yoktur.

2. Siyasi Haklar

Siyasal haklar alanında kadın-erkek eşitsizliğinin en belirgin olduğu alan seçme-seçilme hakkı ve kamu hizmetlerine girme hakkıdır. Bu yalnızca ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeydeki görevlere girişi de kapsar.

BM Andlaşması, Birleşmiş Milletler'in, asıl ve yardımcı organlarına, her türlü göreve erkeklerle kadınların eşit koşullar altında seçilebilmelerine hiçbir kısıtlama koymayacağına ilişkin bir hüküm içermektedir (Madde 8).³⁵

Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, kamu yönetimine katılma, oy verme, seçilme ve kamu hizmetlerine girme hakkını ve fırsatını tanıırken, ayrımcılık gözetilmemesine ilişkin maddesine atıfta bulunmuştur (Madde 25).

1948'de Bogota Konferansı'nda kabul edilen *Kadınlara Siyasal Haklar Verilmesine İlişkin Sözleşme*, seçme ve ulusal görevlere seçilme hakkının, cinsiyet nedeniyle yadsınamayacağını ya da kısıtlanamayacağını belirtmektedir (Madde 1).³⁶

Bu alanda *Kadınların Siyasi Haklarına İlişkin 1952 Sözleşmesi*³⁷ hiçbir ayrım gözetilmeksizin kadınların seçme ve seçilme hakları ile kamu hizmetlerine girme haklarını tanımıştır.

³⁵Bu maddeye dayanarak BM organları tarafından alınan kararlar ve bu maddenin uygulanışına ilişkin veriler için bk. *Women in the United Nations: (1945-1988). A Compilation of Documents on the Participation of Women in the Work of the United Nations System*, compiled and edited by Leslie Parker, Vienna, 1988.

³⁶Fenwick, *agy.* s. 454.

³⁷Metin için bk. Sencer, *agy.* s. 133. Türkiye bu sözleşmeye taraftır (RG. 2 Haziran 1959).

1967 Bildirisi, kadınların, hiçbir ayırım gözetilmeden, erkeklerle eşit olarak bütün seçimlerde oy kullanma ve seçimle oluşan bütün organlara seçilme hakkını; bütün halkoylamalarında oy kullanma hakkı; kamu hizmetine girme ve kamu görevlerini yerine getirme hakkını güvence altına alacak bütün uygun önlemlerin alınacağını belirtmektedir (Madde 4). Aynı maddeye göre bu haklar yasama ile güvence altına alınacaktır.

1979 Sözleşmesi, daha önceki metinlerde yer alan hakları yinedikten sonra iki yeni hak da getirmiştir. Bunlar, yönetim politikasının saptanması ve uygulanmasına katılma hakkı ile ülkenin kamusal ve siyasal yaşamıyla ilgili hükümet dışı örgüt ve derneklere katılma hakkıdır (Madde 7). Bu yeni haklar, Mexico'da yapılan Dünya Konferansı sırasında benimsenen öneriler arasında yer almaktadır ve *1952 Sözleşmesi*'nde tanınan hakların kullanılmasını kolaylaştırma amacını gütmektedir.³⁸ Sözleşme, bunun yanı sıra, taraf devletlerin, kadınlara erkeklerle eşit koşullarda ve herhangi bir ayırım yapmaksızın hükümetlerini uluslararası düzeyde temsil etme ve uluslararası örgütlerin etkinliklerine katılma fırsatı sağlamak üzere bütün uygun önlemleri alma yükümlülüğünü belirtmektedir (Madde 8).

C. EKONOMİK, TOPLUMSAL, KÜLTÜREL HAKLAR

Ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar kategorisi, çalışma hakkı; adil ve uygun çalışma koşullarına sahip olma hakkı; sendikal haklar; sosyal güvenlik hakkı; sağlık hakkı; eğitim hakkı; kültürel ve bilimsel alandaki haklar; vb. gibi hakları içerir.³⁹ Kişisel ve siyasal haklar gibi, bu kategorideki haklar da uluslararası belgelere göre değişmektedir. Ancak, insan haklarına ilişkin evrensel ve bölgesel sözleşmeler bu kategorideki haklar bakımından da ayrımcılığı yasaklayan genel hükümlerin yanı sıra, kadın-erkek eşitliğini özel olarak vurgulayan hükümler içermektedir.

Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, daha önce belirtildiği gibi taraf devletlere, sözleşmede tanınan hakların, cinsiyet de dahil olmak üzere herhangi bir ayırım gözetmeksizin uygulanacağını güvenceye bağlama ve bu haklardan kadınların da erkeklerle eşit olarak yararlanma hakkını tanıma yükümlülüğünü getirmiştir.

Ekonomik ve toplumsal haklar alanında Uluslararası Çalışma Örgütü'nün sözleşmeleri en temel ve en ayrıntılı metinleri oluşturmaktadır. ILO bünyesinde kabul edilen temel metinlere kısaca değinmek gerekirse, 1944'te kabul edilen *Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Hedef ve Amaçlarına İlişkin Bildirge*'de⁴⁰ yer alan ilkelerden birisi "Tüm insanların ırkı, inancı ya da cinsiyeti ne olursa olsun, özgürlük ve onur, ekonomik güvenlik ve fırsat eşitliği koşullarında maddi refahını ve manevi gelişmesini gözetme hakkı"na ilişkindir. Yine ILO bünyesinde kabul edilen *Toplumsal Politika (Temel Amaçlar ve Standartlar) Sözleşmesi*⁴¹ de, işçiler arasında, diğerlerinin yanı sıra cinsiyet gerekçesiyle ayrımcılığın kaldırılmasının toplumsal politikanın amacı olduğunu belirtmektedir (Madde 14/1).

³⁸Burrows, *agm.* s. 432.

³⁹Van Boven, *agm.* s. 53.

⁴⁰10 Mayıs 1944'te kabul edilen bildirgenin Türkçe çevirisi için bk. Sencer, *agy.* s. 315-317.

⁴¹22 Haziran 1962'de kabul edilen sözleşme 23 Nisan 1964'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeye taraf değildir. Sözleşmenin Türkçe çevirisi için bk. Sencer *agy.* s. 319-325.

ILO' nun doğrudan bu konuya ilişkin bir sözleşmesi ise *Çalışma ve Meslek Bakımından Ayrımcılığa İlişkin 111 Sayılı Sözleşme*'dir.⁴² Sözleşmeye göre, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün her üyesi, çalışma ve meslek bakımından herhangi bir ayrımcılığa son vermek ve çalışma ve meslek bakımından fırsat ve davranış eşitliğini sağlamak üzere bir ulusal politika saptayıp izleyecektir (Madde 2). Sözleşmeye göre, çalışma ve meslek, mesleki yetiştirme, işe ya da belli mesleklere giriş ve çalışma hüküm ve koşullarını içermektedir (Madde 1/3). Sözleşmenin amacı bakımından ayrımcılık terimi ise, diğerlerinin yanısıra, cinsiyet temeli üzerinde yapılan ve çalışma ya da meslek bakımından fırsat ve davranış eşitliğini ortadan kaldıran ya da zedeleyen herhangi bir ayırım, dışlama ya da yeğlemeyi ifade etmektedir (Madde1/a).

ILO'nun daha yakın tarihli ancak bağlayıcı nitelik taşımayan *Kadın İşçiler İçin Fırsat ve Davranış Eşitliği Bildirisi*⁴³ ise, çalışma yaşamında kadınlara erkeklerle eşit haklar sağlamaya yönelik genel ilkeleri bildirmektedir.

Avrupa Sözleşmesi'nin ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar alanındaki eşdeğeri olan *Avrupa Sosyal Şartı*⁴⁴ ise, *Başlangıç* bölümünde, diğerlerinin yanısıra, cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin toplumsal haklardan yararlanma hakkının herkese sağlanması gerektiği inancını belirtmiş, ancak kadın-erkek eşitsizliğini yasaklayan özel bir hüküm içermemiştir. Bu boşluk ancak 1988 tarihli *Avrupa Sosyal Şartına Ek Protokol*⁴⁵ ile doldurulmuştur. Buna göre, bütün çalışanlar, cinsiyet temelinde ayırım gözetilmeden, fırsat eşitliği ve iş ve meslek alanında eşit davranılma hakkına sahiptir; taraf devletler ulusal ve uluslararası düzeyde gerekli bütün yollarla bu hakkın etkili kullanılmasını sağlamak için gereken koşulları gerçekleştirmeyi politikalarının hedefi olarak kabul etmektedir (Bölüm I/1). Protokolde, cinsiyet temelinde ayırım gözetilmeden, iş ve meslek alanında fırsat eşitliği ve eşit davranılma hakkının etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için, tarafların, bu hakkı tanımayı ve onu belirtilen alanlarda sağlamak ya da geliştirmek üzere uygun önlemleri almayı üstlendikleri belirtilmektedir (Bölüm II, Madde 1/1). Bu alanlara ileride değinilecektir.

Amerikan Sözleşmesi, bu konuda yalnızca taraf devletlerin, Buenos Aires Protokolu ile değiştirilen Amerikan Devletleri Örgütü Şartı'nda örtülü olarak yer alan ekonomik, toplumsal, bilimsel, kültürel haklarla eğitime ilişkin hakları tam olarak gerçekleştirmek için, yasama ya da diğer uygun yollarla ulusal ve uluslararası ve özellikle ekonomik ve teknik nitelikte önlemler alacağını belirtmektedir (Madde 26). Madde başlığı "Aşamalı Gelişme" olan bu hüküm son derece geniş ve belirsizdir; ancak ayırım gözetmeme ilkesi

⁴²25 Haziran 1958'de kabul edilen sözleşme 15 Haziran 1960'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeye tarafır (bk. *Resmî Gazete* 22 Aralık 1966). Sözleşmenin İngilizce metni için bk. UN, *Compendium*, s. 65-66; Türkçe çevirisi için bk. Sencer, *agy.* s. 367-370.

⁴³İngilizce metni için bk. *Equality of Opportunity and Treatment for Women Workers*, Report VIII, 60th Session of International Labour Conference, Geneva, 1975.

⁴⁴18 Ekim 1961'de imzalanan sözleşme 26 Şubat 1965'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeye tarafır (bk. *Resmî Gazete* 14 Ekim 1989). Sözleşmenin Türkçe çevirisi için bk. Sencer, *agy.* s. 485-502.

⁴⁵5 Mayıs 1988'de imzalanmıştır. Türkiye protokolü imzalamış, ancak henüz onaylamamıştır. Protokolün Fransızca ve İngilizce metni için bk. *Série des Traités Européens/ European Treaty Series*, No. 128.

bu haklar bakımından da geçerlidir. Daha sonra, yine Amerikan Devletleri Örgütü bünyesinde ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar alanında bir sözleşme yapılmıştır. 1988 tarihli *Ekonomik, Toplumsal, Kültürel Haklar Alanında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesine Ek Protokol (San Salvador Protokolü)*⁴⁶ taraf devletlere, protokolda tanınan hakların, diğerlerinin yanısıra, cinsiyete ilişkin herhangi bir nedenle ayrımcılık gözetilmeden kullanılmasını güvence altına alma yükümlülüğü getirmiştir (Madde 3).

Afrika Sözleşmesi, bu kategorideki haklara ayrı ayrı yer vermekte, ancak hiçbirinde eşitlik ya da ayrım gözetmemeye ilişkin bir ifade bulunmamaktadır.

1. Ekonomik ve toplumsal haklar

Ekonomik haklar kategorisine uygun ve adil çalışma koşullarına sahip olma, dinlenme, sendika kurma, eşit işe eşit ücret, sosyal güvenlik, vb. gibi haklar girmektedir. Geleneksel olarak kadın-erkek eşitsizliğinin en belirgin, gözle görülür biçimler aldığı bu alanda özellikle Uluslararası Çalışma Örgütü'nün sözleşmeleri önem kazanmaktadır. Öte yandan, bu haklar kapsamında yeralan, ancak kadınların doğum, analık gibi özel durumları nedeniyle eşitliğin kadın lehine bozulduğu kimi durumlar da vardır; bunlar daha ileride incelenecektir.

a. Çalışma hakkı

Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi uyarınca, taraf devletler, herkesin özgürce seçtiği ya da benimsediği bir işte çalışarak yaşamını kazanma fırsatına sahip olma hakkını içeren çalışma hakkını tanır (Madde 6/1). Hatırlanacağı gibi, tanınan haklardan yararlanmada kadınlarla erkekler eşittir; dolayısıyla, kadınların da, yaşamını kazanma fırsatına sahip olma hakkını da içeren çalışma hakkı vardır. Ancak, yeryüzündeki üretimin üçte ikisini gerçekleştirdiği sanılan kadınların, çok büyük oranda ücret-dışı sektörlerde çalışmaları nedeniyle bu haktan yararlanamadıkları belirtilmektedir.⁴⁷

Çalışma Politikasına İlişkin 122 Sayılı ILO Sözleşmesi,⁴⁸ temel hedefin, "tam verimli ve özgürce seçilmiş bir çalışmayı geliştirmeye yönelik aktif bir politika izlemek" olduğunu belirtmektedir (Madde 1/1). Sözleşmeye göre, bu politikanın amacı, çalışmak isteyen ve iş arayan herkes için iş sağlanmasının; sağlanan işin olabildiğince verimli olmasının; işin özgürce seçilmesi ve her çalışana ırk, renk, cinsiyet, din siyasi görüş, ulusal ve toplumsal kökeni ne olursa olsun, uygun olduğu bir işte nitelik kazanması; beceri ve yeteneklerini kullanması için olabildiğince olanak sağlanmasının

⁴⁶14 Kasım 1988'de Amerikan Devletleri Örgütü'nün San Salvador'da yapılan 18. Olağan Genel Kurul toplantısında kabul edilen protokol henüz yürürlüğe girmemiştir. Protokolün İngilizce metni için bk. Council of Europe, *Human Rights Information Sheet*, No. 24, s. 222-230.

⁴⁷Burrows, *agm*, s. 438.

⁴⁸9 Temmuz 1964 tarihinde kabul edilen sözleşme 15 Temmuz 1966'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeye tarafıdır (bk. *Resmi Gazete* 23 Ekim 1977). Sözleşmenin Türkçe çevirisi için bk. Sencer, *agy*, s. 328-31.

güvence altına alınmasıdır (Madde 1/2). Bu sözleşmede, "kazanç getiren bir işte çalışma" ifadesi yer almamakla birlikte, çalışma hakkının kapsamı içinde bu hakkın da yer aldığı kabul edilmektedir.⁴⁹

1979 Sözleşmesi de, kadınlara, "bütün insanların ayrılmaz bir hakkı olan çalışma hakkı"nın, erkeklerle eşitlik temeli üzerinde sağlanması için gereken bütün önlemlerin alınmasını öngörmektedir (Madde 11/1/a).

111 sayılı sözleşmeyle genel olarak hükme bağlanan ve çalışma hakkı kapsamında ele alınabilecek olan mesleki yetiştirme, işe ya da belli mesleklere giriş ve çalışma koşulları açısından ayrımcılığın önlenmesi, 1979 Sözleşmesi'nde de ayrıca yer almıştır. Sözleşmeye göre, çalışma konularında eşit seçme ölçütlerinin uygulanması dahil, eşit çalışma fırsatı hakkının sağlanması için bütün uygun önlemler alınacaktır (Madde 11/1/b). Bunun yanı sıra, meslek ve işini özgürce seçme hakkı, yükselme, iş güvenliği ve tüm hizmet koşul ve olanaklarından yararlanma hakkı ve çıraklık, ileri meslek eğitimi ve yineleyici eğitim dahil, meslek eğitimi alma ve yeniden eğitilme hakkı da, kadınlara, erkeklerle eşitlik temeli üzerinde, sağlanacaktır (Madde 11/1/c).

ILO bünyesinde kabul edilen *Toplumsal Politika (Temel Amaçlar ve Standartlar) Sözleşmesi*'ne göre ayrımcılığın kaldırılacağı alanlar, çalışma düzenlemeleri ve sözleşmeleri, kamu ya da özel kesimde işe alınma, işe girme ve yükselme koşulları, mesleki yetiştirme fırsatları, çalışma koşulları, sağlık, güvenlik ve toplumsal önlemler, disiplin, toplu iş sözleşmesi görüşmelerine katılma ve aynı işte ve aynı işyerinde eşit işe eşit ücret ilkesine uygun olarak belirlenecek ücret düzeyleridir (Madde 14/1).

Öte yandan, *Erkek ve Kadın İşçilere; Aile Sorumlulukları Olan İşçilere Fırsat ve Davranış Eşitliği Sağlanmasına İlişkin 156 No.lu Sözleşme*⁵⁰ de, her üyenin, erkek ve kadın işçiler için etkin fırsat ve davranış eşitliği sağlamak amacıyla, çalışan ya da çalışmaya istekli olan ve aile sorumlulukları bulunan kimselere, ayrımcılık konusu olmaksızın ve olabildiğince işleriyle aile sorumlulukları arasında çatışmaya düşmeksizin, [sözleşmede belirtilen] hakları kullanma olanağı tanımayı ulusal politikasının hedefi saydığını belirtmektedir (Madde 3/1). Bu sözleşmeye ileride değinilecektir.

Yine, *İşverenin Girişimiyle Çalışmanın Sona Erdirilmesine İlişkin 158 Sayılı ILO Sözleşmesi*⁵¹ diğerlerinin yanı sıra, cinsiyet, medeni durum, aile sorumlulukları ve gebelik ile doğum izni sırasında işe gelmemenin, işten çıkarmak için geçerli bir gerekçe olamayacağını hükme bağlamıştır (Madde 5/d;e).

Bölgesel sözleşmelere gelince, *Avrupa Sosyal Şartı* "herkese özgürce edinebildiği bir işte çalışarak yaşamını sağlama fırsatı verilir" ilkesini benimsemekle birlikte, bu konuda ayırım gözetilmeyeceğine ilişkin bir hüküm içermemektedir. Aynı sözleşmede,

⁴⁹Burrows, *agm*, s. 438.

⁵⁰23 Haziran 1981'de kabul edilen sözleşme 11 Ağustos 1983'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeye taraf değildir. Sözleşmenin İngilizce metni için bk. UN, *Compendium*, s. 87-90. Türkçe çevirisi için bk. Sencer, *agy*, s. 375-379.

⁵¹22 Haziran 1982'de kabul edilen sözleşme 11 Ağustos 1983'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeye taraf değildir. Sözleşmenin İngilizce metni için bk. UN, *Compendium*, s. 92-96.

taraf devletlere, "çalışanların özgürce edindikleri bir işte çalışarak yaşamlarını sağlama haklarını etkin biçimde koruma" yükümlülüğü getirilirken de eşitlik ya da ayırım gözetmeme ilkesine yer verilmemiştir (Madde 1/2). Bunun yanısıra, "kız ve erkek tüm gençlerin" çeşitli işlerde çalışırken yetişmeleri için bir çıraklık sistemiyle öteki sistemli uygulamaları sağlama ya da geliştirme yükümlülüğü de kadın-erkek eşitliğine yönelik bir hüküm olarak değerlendirilemez (Madde 10/2).

Avrupa Sosyal Şartına Ek Protokol ile taraf devletler, iş ve meslek alanında cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin fırsat ve davranış eşitliği hakkını işe giriş, işten çıkarmaya karşı koruma ve yeniden alınma; mesleki eğitim ve yönlendirme, yeniden yetiştirme ve yönlendirme, ücret de dahil iş ve çalışma koşulları; terfi dahil kariyerde ilerleme alanlarında tanımayı ve uygun önlemleri almayı üstlenmektedir.⁵²

b. Ücret eşitliği

Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi de, adil bir ücretle herhangi bir ayırım gözetmeksizin özellikle kadınların erkeklerden daha düşük olmayan iş koşullarında eşit işe eşit ücret ilkesiyle çalıştırılmalarını güvenceye bağlayacak biçimde, eşdeğerde işler için eşit ücretlendirme sağlayacak bir ücret düzenini güvence altına alacak adil ve elverişli çalışma koşullarından herkesin yararlanma hakkının tanınacağını bildirmektedir (Madde 7/a).

1951 tarihli *Erkek ve Kadın İşçilerin Eşit Değerde İş İçin Eşit Ücretlendirilmesine İlişkin 100 Sayılı Sözleşme*'ye⁵³ göre, erkek ve kadın işçilere eşit değerde iş için eşit ücretlendirme, ücret düzeylerinin cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin saptanması anlamını taşımaktadır (Madde 1/b). Her üye, bu ilkenin tüm işçilere uygulanmasını özendirecektir (Madde 2/1). Bununla birlikte, işçiler arasında cinsiyetine bakılmaksızın nesnel değerlendirmelerle belirlenecek iş ayrımlarına karşılık olan değişik ücret düzeylerinin, bu ilkeye aykırı sayılmayacağı hükme bağlanmıştır (Madde 3/3).

1979 Sözleşmesi, bu ilkenin kapsamını genişleterek, "toplumsal yardımlar dahil, eşit ücret hakkı ve eşdeğerde bir iş bakımından olduğu gibi, işin niteliğinin değerlendirilmesi bakımından da eşit davranılma hakkı"nı sağlamak için bütün uygun önlemlerin alınması yükümlülüğünü getirmektedir (Madde 11/1/d).

Bölgesel sözleşmeler de, eşit işe eşit ücret ilkesini benimsemektedir. *Avrupa Sosyal Şartı*, taraf devletlerin, erkeklerle kadınların eşit işe eşit ücret hakkını tanımayı üstlendiğini⁵⁴ bildirmektedir (Madde 4/3). Daha önce belirtildiği gibi, *Ek Protokol*'de

⁵²Ek Protokolün onayı bakımından benimsenen sistem uyarınca, taraf devletler, onay, kabul ya da uygun bulma belgelerini verirken, Protokolün bir ya da birden fazla maddesiyle bağlı olduklarını bildireceklerdir (Madde 5); dolayısıyla bir devlet ek protokole taraf olup bu maddeyle bağlanmayabilmektedir.

⁵³29 Haziran 1951'de kabul edilen sözleşme 23 Mayıs 1953'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeye taraf (bk. *Resmî Gazete*, 13 Haziran 1967). Sözleşmenin İngilizce metni için bk. UN, *Compendium*, s. 63; Türkçe çevirisi için bk. Sencer, *agy.* s. 371-374.

⁵⁴Bununla birlikte, bu sözleşmeye özgü onay sistemi uyarınca, bazı maddeler arasında seçim yapılması zorunludur ve bu madde zorunlu maddeler arasında değildir; dolayısıyla Avrupa

fırsat ve davranış eşitliğinin tanınacağı alanlardan biri, iş ve çalışma koşulları ve bu bağlamda da ücretlendirmedir (Madde 1/1).

Bölgesel düzeyde değinilmesi gereken önemli bir sözleşme de *Roma Andlaşması*'dir. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurucu andlaşması olan Roma Andlaşması'nda, "Her üye devlet, aynı iş için, kadın ve erkek işçiler arasında ücret eşitliği ilkesinin uygulanmasını birinci aşamada sağlar ve bundan sonra da sürdürür" hükmü yer almaktadır (Madde 119). Topluluk organlarının bu maddeye dayalı tasarrufları ve *Avrupa Toplulukları Adalet Divanı*'nın bu maddeye ilişkin kararları Avrupa sosyal politikası çerçevesinde kadın-erkek eşitliğinin sağlanması yolunda önemli adımlar oluşturmıştır.⁵⁵

c. Sosyal Güvenlik Hakkı

Ekonomik, Toplumsal, Kültürel Haklar Sözleşmesi, herkese, sosyal sigorta dahil, sosyal güvenlik hakkı tanınacağını belirtmektedir (Madde 9); maddede eşitlik ya da ayırım gözetmeme ilkesine yer verilmemekle birlikte, sözleşmenin bütünlüğü içinde bu hakkın kadınlara erkeklerle eşit olarak tanınacağı ve yararlanmasının sağlanacağı ortaya çıkmaktadır.

Ancak, gerek evrensel, gerekse bölgesel düzeydeki sosyal güvenlik sözleşmelerinde ne eşitlik, ne de ayırım gözetmeme ilkelerine yer verilmektedir. *Sosyal Güvenliğin Asgari Normlarına İlişkin 102 Sayılı ILO Sözleşmesi*⁵⁶ de, *Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesi ve Tamamlayıcı Anlaşma*⁵⁷ da bu konuda herhangi bir hüküm içermemektedir. Bununla birlikte, *Avrupa Sosyal Güvenlik Kodu (Gözden Geçirilmiş)*,⁵⁸ 1964 tarihli Avrupa Sosyal Güvenlik Kodu'nun gözden geçirilmesinin gerekçeleri arasında, ayrımcılığı, özellikle de cinsiyet temelindeki ayrımcılığı kaldırma amacını vurgulamaktadır. Bu amaca uygun olarak, taraf devletlere, her iki cinsiyetten korunan kişilere davranış eşitliği sağlamak için gereken önlemleri alma yükümlülüğü getirilmiştir (Madde 3/6).

1979 Sözleşmesi, taraf devletlerin, çalışma alanında kadınlara karşı ayrımcılığı kaldırmak üzere kadınlara erkeklerle eşitlik temeli üzerinde özellikle emeklilik, işsizlik, hastalık, sakatlık, yaşlılık ve çalışma engelleri durumunda toplumsal güvenlik hakkı ve aynı zamanda ücretli izin hakkı sağlamak üzere bütün uygun önlemleri alacağını belirtmektedir (Madde 11/1/e).

Ancak, sosyal güvenlik alanında "eşit durumlarda eşit sosyal haklar" tanınması da bu alanda kadınlara karşı açık ya da gizli ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yetmemektedir.

Sosyal Şartı'na taraf olan bir devlet, bu yükümlülüğü üstlenmemiş olabilmektedir. Türkiye, taraf olurken yaptığı bildirim uyarınca, bu hakkı tanımayı üstlenmiştir.

⁵⁵ Bu konuda bk. A. Füsün Arsava, "Avrupa Ekonomik Topluluğunda Kadın Erkek Eşitliği", *İktisadi Kalkınma Yakfı Dergisi*, Ağustos 1990.

⁵⁶ 28 Haziran 1952'de kabul edilen sözleşme 27 Nisan 1955'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeye taraftır (bk. *Resmî Gazete*, 15 Ekim 1974).

⁵⁷ 14 Aralık 1972'de kabul edilen sözleşme 1 Mart 1977'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşme ve ek anlaşmaya taraftır (bk. *Resmî Gazete*, 21 Şubat 1977).

⁵⁸ Kasım 1990'da imzalanmıştır; Türkiye taraf değildir. Fransızca ve İngilizce metni için bk. *Série des Traités Européens/ European Treaty Series*, No. 139.

Doğrudan ayrımcılığın yanısıra, dolaylı ayrımcılık biçimleri (örneğin çalışma yaşamında kadınlarla erkeklerin eşit durumda bulunduğu alanların azlığı, farklı sosyal güvenlik rejimlerinin yol açtığı ayrımcılık, vb.) bu alanda özel düzenlemeleri zorunlu kılmaktadır. Bu amaçla ILO bünyesinde sosyal güvenlik alanında kadın ve erkeklere eşit davranışa özgü bir sözleşmenin hazırlık çalışmaları sürmektedir.⁵⁹

d. Sağlık

1979 Sözleşmesi, doğurganlığın korunması dahil, sağlık koruma ve güvenli çalışma koşulları hakkı sağlamak üzere bütün uygun önlemleri alma yükümlülüğü getirmektedir (Madde 11/1).

1979 Sözleşmesi, taraf devletlere, aile planlamasıyla ilgili olanlar dahil, sağlık bakım hizmetlerinden erkeklerle kadınların eşit olarak yararlanmalarını sağlamak üzere bu alanda kadınlara karşı ayrımcılığın kaldırılması için bütün uygun önlemleri alma yükümlülüğü getirmiştir (Madde 12/1).

2. Kültürel haklar

Bu kategori eğitim ve kültürel yaşama katılma haklarını içermektedir.

a. Eğitim hakkı

Evrensel Bildirge ve sözleşmeler, eğitim hakkı çerçevesinde eşitlik ya da ayırım gözetmemeye ilişkin bir ifadeye yer vermemektedir. Bu alanda en önemli belge olan 1960 tarihli *Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme*⁶⁰ ise eğitimde "eşit ama ayrı" ilkesini benimsemiştir.⁶¹

Sözleşmeye göre, ayrımcılık terimi, sözleşmenin amacı bakımından, diğerlerinin yanısıra, cinsiyet temeli üzerinde, eğitimde davranış eşitliğini kaldırmak ya da bozmak amacı ya da sonucuyla ve özellikle herhangi bir kişi ya da grubu herhangi bir tür ya da düzeyde eğitim görmekten yoksun bırakmak; herhangi bir kişi ya da grubu düşük standartlı bir eğitimle sınırlamak; kişiler ya da gruplar için ayrı eğitim sistemleri ya da kurumları kurmak ya da sürdürmek; veya herhangi bir kişi ya da gruba insan onuruyla bağdaşmaz koşullar uygulamak üzere yapılan herhangi bir ayırım, dışlama, sınırlama ya da yeğlemeyi içerir (Madde 1). Ancak, Sözleşmeye göre, eğitimden eşdeğer yararlanma olanağı, aynı düzeyde öğretim elemanı ve aynı nitelikte okul bina ve donanımı sağlamak ve aynı ya da eşdeğerde ders görme fırsatı sunmak koşuluyla, iki ayrı cinsiyetten öğrenciler için ayrı eğitim ve kurumlarının kurulması ya da sürdürülmesi, sözleşmenin

⁵⁹Sosyal güvenlik alanında kadınların durumuna ilişkin olarak bk. Anne-Marie Brocas, Anne-Marie Cailloux ve Virginie Oget, *Women and Social Security, Progress Towards Equality of Treatment*, Geneva, International Labour Office, 1990.

⁶⁰14 Aralık 1960'da kabul edilen sözleşme 22 Mayıs 1962'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeye taraf değildir. Sözleşmenin Fransızca metni için bk. N.U., *Droits de l'Homme*, s. 36-39; İngilizce metni için bk. U.N., *Human Rights*, s. 35-37; Türkçe çevirisi için bk. Sencer, *agy*, s. 276-281.

⁶¹Burrow s, *agm*, s. 435.

birinci maddesinin anlamı bakımından bir ayrımcılık uygulaması sayılmamaktadır (Madde 2/a). Dolayısıyla, Sözleşme, taraf devletlere, eşdeğer olmak koşuluyla, kız ve erkekler için farklı eğitim türleri verme olanağı sağlamakta; 'eşdeğer'in tanımını yapmadığı için de devletler bunu özgürce yorumlayabilmektedir. Bu durum, eğitimde yerleşik cinsiyet rollerinin sürdürülmesine yaramaktadır.⁶²

1967 Bildirisi bu konuda 1960 sözleşmesinden ayrılarak "Eşdeğer eğitim" yerine eşit eğitimi benimsemiştir. Bildiride kabul edilen ilkelerin tamamı 1979 sözleşmesinde yinelenmektedir.

1979 Sözleşmesi, taraf devletlere, eğitim alanında kadınlara erkeklerle eşit haklar sağlamak ve kadınlara karşı ayrımcılığı kaldırmak üzere kadınlara erkeklerle eşitlik temelinde özellikle, kentsel ve kırsal alanlarda iş ve meslek yönlendirmesi, her türlü eğitim kuruluşlarında öğrenim görme ve diploma alma bakımından eşit koşullar sağlamak ve bu eşitliği okul öncesi, genel, teknik, mesleki ve yüksek teknik öğrenim ve mesleki yetişmenin her türünde gerçekleştirmek üzere bütün uygun önlemleri alma yükümlülüğü getirmektedir. Sözleşme uyarınca, kadın ve erkeklerin aynı programları izleyip aynı sınavlardan geçmelerini ve aynı düzeydeki öğretim personelinin eğitim görüp aynı nitelikteki okullardan ve donanımdan yararlanmalarını sağlamak için bütün uygun önlemler alınacaktır. Bunların yanısıra, erkeklerle eşitlik temelinde, burslardan ve öteki öğretim olanaklarından yararlanmak bakımından eşit fırsatlar tanımak; yetişkinler için ve işlevsel nitelikteki okuma yazma programlarıyla ve özellikle olabildiğince kısa sürede erkeklerle kadınlar arasındaki eğitim açığını kapatmayı amaçlayan programlar dahil, sürekli eğitim programlarına katılma bakımından eşit fırsatlar sağlamak; kız öğrencilerin okuldan ayrılma oranlarını düşürmek ve okuldan erken ayrılan genç kızlar ve kadınlar için programlar düzenlemek; spor ve beden eğitimine etkin olarak katılmaları için eşit fırsatlar sağlamak da sözleşmeye taraf devletlerin üstlendiği yükümlülükler arasındadır (Madde 10).

Öte yandan, taraf devletlere, karma eğitimin ve benzeri eğitim tiplerinin özendirilmesi, ders kitaplarının ve okul programlarının düzeltilmesi ve öğretim yöntemlerinin uyarlanmasıyla erkeklerle kadınların kalıplaşmış rol kavramlarının eğitimin her düzeyi ve her türünde kaldırılmasını sağlamak yükümlülüğü de getirilmiştir.

Sözleşmeyle getirilen önemli bir yükümlülük de, kadınların erkeklerle eşitlik temeli üzerinde, ailelerin sağlık ve gönencini sağlamaya yardımcı olmak üzere aile planlaması bilgi ve danışmanlığı dahil, özel eğitsel bilgiler almalarını sağlamak için bütün uygun önlemleri almaktır (Madde 10). Dolayısıyla, Sözleşme, taraf devletlere iki tür yükümlülük getirmiştir, aynı eğitim tarzından eşit yararlanmayı güvence altına almak; aynı zamanda da sosyal-kültürel kalıpları değiştirmeye yönelik politikalar geliştirmek. Bu bakımdan, eğitimde eşitlik bir amaç değil, yerleşik kalıplaşmış kavramları değiştirmeye yönelik daha geniş bir programın parçası olarak kabul edilmiştir.⁶³

b. Kültürel haklar

⁶²Burrows, *agm.* s. 435.

⁶³Burrows, *agm.* s. 435

Ekonomik, Toplumsal, Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne göre, kültürel haklar, kültürel yaşama katılma; bilimin gelişme ve uygulanmasının sağladığı olanaklardan yararlanma ve sahibi olduğu bilimsel, yazınsal ve sanatsal herhangi bir üründen doğan manevi ve maddi çıkarların korunması hakkını içermektedir (Madde 15). 1979 *Sözleşmesi* ise, yalnızca, "eğlence etkinlikleriyle spor ve kültürel yaşamın her yönüne katılma hakkı"nı, erkeklerle eşitlik temeli üzerinde sağlamak üzere bütün uygun önlemleri alma yükümlülüğünü getirmiştir (Madde 13/c).

II. KADINLARA ÖZGÜ HAKLAR

Yukarıda belirtilen haklar, kadın-erkek eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Ancak, uluslararası düzeyde, bunların yanısıra, kadınlara kadın olma durumlarından kaynaklanan bazı hakları tanıyan ve koruyan bir dizi haklar da bulunmaktadır ki bu haklar bir yandan kadın-erkek eşitliğini kadınlar lehine bozmayı amaçlarken, diğer yandan da kadınların kadın kimliğini geliştirmesini kolaylaştırmaya yöneliktir.

1979 *Sözleşmesi*, taraf devletlere, "erkeklerle eşitlik temelinde insan hakları ve temel özgürlükleri kullanıp bunlardan yararlanmalarını güvenceye almak amacıyla kadınların gelişme ve ilerlemelerini sağlamak üzere, her alanda, özellikle siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda, yasama dahil tüm uygun önlemleri" alma yükümlülüğünü getirmiştir (Madde 3). Bu soyut ve genel yükümlülük bir sonraki maddeyle biraz daha somutluğa kavuşmaktadır. Buna göre, erkeklerle kadınlar arasında eşitliği gerçekten sağlamak amacıyla taraf devletlerce geçici ve özel önlemlerin benimsenmesi, sözleşmede tanımlandığı biçimiyle bir ayrımcılık sayılmayacak; ancak bunlar hiçbir koşulda eşitsiz ve değişik ölçülerin sürdürülmesi sonucunu doğuramayacak ve fırsat ve davranış eşitliği amaçlarına ulaşıldıktan sonra bu önlemlere son verilecektir (Madde 4).

A. KORUYUCU HAKLAR

Kadınları özel durumları nedeniyle korumaya yönelik haklar çerçevesinde, kadın ticaretinin yasaklanması ve kölelik benzeri kurum ve uygulamaların ve kadınlara karşı şiddetin kaldırılmasına yönelik düzenlemeler; ekonomik haklar çerçevesinde tanınan haklar; gebelik ve analık nedeniyle tanınan bazı haklar ve silahlı çatışma durumunda kadınları korumaya yönelik düzenlemeler ayrı ayrı ele alınacaktır.⁶⁴

1. Köleliğe benzer kurum ve uygulamalar

1956 tarihli *Kölelik, Köle Ticareti ve Köleliğe Benzer Kurum ve Uygulamaların Kaldırılması Ek Sözleşmesi*⁶⁵, bir kadının, geri çevirme hakkı tanınmadan, ana-babası, vasisi, ailesi ya da başka bir kişi ya da gruba para ya da mal olarak bir ödeme karşılığında

⁶⁴Bunlar dışında, gerek genel sorunlara (örneğin açlık, yaşlılık, vb.), gerekse kadınların bir bölümünün karşı karşıya olduğu sorunlara (örneğin kırsal kesimde kadınların karşı karşıya bulunduğu sorunlar, mülteci kadınların sorunları, vb.) Dünya Eylem Planı, Nairobi Stratejileri gibi uluslararası belgelerde yer verilmekte ve çözüm önerileri üretilmektedir.

⁶⁵7 Eylül 1956'da yapılan sözleşme 30 Nisan 1957'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeye taraftır (bk. *Resmî Gazete* 6 Ocak 1964- 4 Nisan 1964). Sözleşmenin Fransızca metni için bk. N.U., *Droits de l'Homme*, s. 55-57; İngilizce metni için bk. U.N., *Human Rights*, s. 52-54; Türkçe çevirisi için bk. Sencer, *agv.*, s. 200-205.

evlendirilme sözü verilmesi ya da evlendirilmesini; kocasının, ailesinin ya da topluluğunun onu bedel karşılığında ya da başka yoldan bir başkasına aktarma hakkını; kocasının ölümünde miras yoluyla bir başkasına aktarılacak zorunda olmasını içeren kurum ve uygulamaların aşamalı olarak ve olabildiğince çabuk olmak üzere tamamen kaldırılması ya da terkedilmesi için bütün uygulanabilir ve gerekli yasal ve diğer önlemleri alma yükümlülüğünü getirmiştir (Madde 1/c). Bu amaçla, taraf devletler, gerekli gördüklerinde uygun bir en düşük evlenme yaşı saptamayı, her iki tarafın evlilik için olurunun resmi ya da dinsel makam önünde özgürce dile getirilmesine olanak sağlamayı ve evliliklerin yazıma geçirilmesini özendirmeyle üstlenmektedir (Madde 2).

1956 sözleşmesine değinmemekle birlikte, bu amaçla bağlantılı olarak, 1962 tarihli *Evlilik Oluru, En Düşük Evlenme Yaşı ve Evliliklerin Yazımı Sözleşmesi*⁶⁶ her iki tarafın gereğince açıkladıktan sonra, yasalarca belirlenecek ve evlilik törenini resmen yerine getirecek yetkili makamlar ve tanıklar önünde kişisel olarak belirtecekleri özgür ve tam olurları olmaksızın hiçbir evliliğin yasal olarak yapılamayacağını belirtmekte (Madde 1/1); en düşük evlenme yaşının yasayla belirlenmesini (Madde 2); bütün evliliklerin yetkili makam tarafından kaydedilmesini (Madde 3) öngörmektedir. Sözleşmede belirtilmeyen en düşük yaş, Genel Kurul'un 1965 tarihli *Evlilik Oluru, En Düşük Evlenme Yaşı ve Evliliklerin Yazımına İlişkin Tavsiye Kararı* ile 15 olarak saptanmıştır.⁶⁷

Bölgesel sözleşmelerden yalnızca *Amerikan Sözleşmesi* müstakbel eşlerin tam ve özgür rızası olmadan hiçbir evliliğin gerçekleştirilmeyeceğini belirtmektedir (Madde 17/3).

Daha önce belirtildiği gibi, *1967 Bildirisi*, kadınların, özellikle eşini özgürce seçme ve evlenmenin ancak özgür ve tam rızayla gerçekleşmesi bakımından erkeklerle aynı hakka sahip olduklarını belirtmektedir (Madde 6). *1979 Sözleşmesi* de, taraf devletlerin, evlilik ve aile ilişkileri bakımından her konuda kadınlara karşı ayrımcılığı kaldırmak üzere, kadınlara erkeklerle eşitlik temeli üzerinde özgürce bir eş seçme ve ancak kendi özgür ve tam rızasıyla evlenme hakkını sağlamak için bütün uygun önlemleri alacağını bildirmektedir (Madde 16/1). Yine *1979 Sözleşmesi*, erginleşmemiş bir çocuğun nişanlanmasının ve evlenmesinin hiçbir yasal hükmü bulunmadığını bildirmektedir. Sözleşme, taraf devletlere, en düşük bir evlenme yaşı belirlemek ve evliliklerin resmi yazıma geçirilmesini zorunlu saymak üzere yasama önlemleri dahil bütün gerekli önlemleri alma yükümlülüğünü getirmiştir (Madde 16/2).

2. Kadınların üçüncü kişilerin sömürsünden korunması

Kölelik ve kulluk uygulamasıyla yakından bağlantılı bir diğer kurum da fahişeliktir. Ancak, uygulanan uluslararası hukuk fahişeliği değil, başkalarının fahişeliğinden yararlanılmasını önlemeyi amaçlamaktadır. 1949 tarihli *İnsan Ticaretinin ve Başkalarının Fahişeliğinin Sömürülmesinin Önlenmesi Sözleşmesi*⁶⁸ taraf devletlere

⁶⁶Genel Kurul tarafından 7 Kasım 1962'de kabul edilen bu sözleşme 9 Aralık 1964'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeye taraf değildir. Sözleşmenin Fransızca metni için bk. N.U., *Droits de l'Homme*, s. 116-117; İngilizce metni için bk. U.N., *Human Rights*, s. 112-113.

⁶⁷UN Action in the Field of Human Rights, s. 106.

⁶⁸Genel Kurul tarafından 2 Aralık 1949'da kabul edilen Sözleşme 25 Temmuz 1951'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeye taraf değildir. Sözleşmenin Fransızca metni için

fahişelik amaçlarıyla bir başka kimseyi kendi oluruyla da olsa sağlayan, baştan çıkaran ya da kandıran ve bir başka kimsenin fahişeliğini, kendi oluruyla da olsa sömüren kişileri cezalandırma yükümlülüğü getirmiştir (Madde 1). Bunun yanı sıra, bir genelev işleten, yöneten, finanse eden ya da finansmanına katılan kimselerle başkalarının fahişeliği amacıyla bir binayı ya da başka bir yeri bilerek kiraya veren ya da kiralayan kimseler de cezalandırılacaktır (Madde 2).

Ancak sözleşme fahişeliği yasaklamamış, bu konuda, yalnızca, taraf devletlere fahişelik yapan ya da yapığundan kuşku duyulan kimseleri özel yazıma ya da özel bir belge taşıma koşuluna ya da gözetim veya bildirim amacıyla ayrıksı gereklilere bağlayan yürürlükteki herhangi bir yasa, düzenleme ya da yönetsel hükmü kaldırmak ya da hükümsüz kılmak üzere gereken bütün önlemleri alma yükümlülüğü getirmiştir (Madde 6). Öte yandan sözleşme, taraf devletlerin, iç hukuklarının koşulları uyarınca kimliklerini ve medeni statülerini saptamak ve ülkelerinden ayrılmalarına neden olan kimseleri belirlemek üzere, fahişelik yapan yabancılardan bilgi almayı üstlendiklerini de belirtmektedir (Madde 18).

Sözleşmenin uygulanmasının denetlenmesi konusunda ise yalnızca taraf devletlerin bu konuda aldıkları önlemleri her yıl BM Genel Sekreteri'ne bildirmeleri ve Genel Sekreter'in de bunları düzenli aralıklarla yayınlaması öngörülmüştür (Madde 21).

1967 Bildirisi bu konuda 1949 sözleşmesinin hükümlerini benimsemiştir. Bildiri, kadın ticaretinin ve başkalarının fahişeliğinin sömürülmesinin bütün biçimleriyle mücadele için, yasama da dahil, bütün uygun önlemlerin alınacağını belirtmektedir (Madde 8). 1979 Sözleşmesi de, taraf devletlerin, her türlü kadın ticaretinin ve kadın fahişeliğinin sömürülmesinin sona erdirilmesi için yasama dahil her uygun önlemi alma yükümlülüğünü getirmektedir (Madde 6). Bu madde, 1949 Sözleşmesinin getirdiği yükümlülükleri üstü kapalı bir biçimde içermekle birlikte daha ileri bir adım atmamıştır.

Bölgesel sözleşmelerden yalnızca *Amerikan Sözleşmesi* kadın ticaretine kölelik ya da gönülsüz kulluk çerçevesinde yer vermiş (Madde 6/1), Avrupa ve Afrika sözleşmeleri bu konuya değinmemiştir.

Görüldüğü gibi, uygulanan hukukta yalnızca başkalarının fahişeliğinin sömürülmesi yasaklanmış, fahişeliğin önlenmesine yönelik bir uluslararası işbirliği gerçekleştirilmemiştir.⁶⁹ Oysa, 1975'te Mexico'da benimsenen *Dünya Eylem Planı*, kadın ticareti ile olduğu kadar fahişelikle mücadele için de özel yasama önlemleri ve diğer

bk. N.U., *Droits de l'Homme*, s. 64-67; İngilizce metni için bk.U.N., *Human Rights*, s. 60-64; Türkçe çevirisi için bk. Sencer, *agy*, s. 208-214.

⁶⁹Fahişeliğin önlenmesine ilişkin olarak 1949 Sözleşmesi yalnızca kamusal ve özel eğitim ve sağlık hizmetleriyle toplumsal, ekonomik ve öteki benzer hizmetler sağlayarak fahişelik ve sözleşmede belirtilen suçların kurbanlarının topluma yeniden kazandırılması ve toplumsal uyumları için önlemler alma ya da özendirme yükümlülüğü getirmiştir (Madde 16). Taraf devletler ayrıca "iç ya da dışı göç edenlerin, özellikle kadın ve çocukların, varış ve kalkış yerlerinde ve yolculuk sırasında korunmaları" ve "adıgeçen ticaretin tehlikeleri konusunda halkı uyarmak üzere gerekli düzenlemeleri yapmayı üstlenmektedir (Madde 17). Sözleşmede belirtilen suçların "kurban"ları ise, eğer yabancı iseler, yalnızca, "iç hukuka göre bu Sözleşmede anılan suçların herhangi biri bakımından dava işlemlerine taraf olmaya yetkili olduğu durumlarda" uyuşuklarla aynı koşullarda yetkili olacaklardır (Madde 5).

önlemlerin alınmasını öngörmektedir (Paragraf 159); konferansta bu konuda bir karar da benimsenmiştir.⁷⁰ Öte yandan, kadın cinselliğinin sömürülmesinin yeni biçimleri, özellikle seks turizmi ve pornografi de çeşitli uluslararası belgelerde yer verilmekle birlikte uluslararası düzenlemelere konu olmuş değildir.⁷¹

3. Kadınların cinsiyet temelindeki şiddete karşı korunması

Kadınlara karşı cinsiyete dayalı şiddet, özellikle de aile-içi şiddet bugün için uygulanan uluslararası hukukta herhangi bir bağlayıcı düzenlemeye konu olmamıştır. Bununla birlikte, kadın haklarına ilişkin bağlayıcı olmayan belgelerde ve kadının durumunu iyileştirmeye yönelik çalışmalar çerçevesinde bu soruna önem verilmektedir.⁷² Bu konuda en kapsamlı belgelerden biri *Nairobi Stratejileri*'dir. Bu belgede, cinsiyete dayalı şiddetin giderek arttığı saptanmakta ve hükümetlerin, öncelikli eylem olarak, kadının onurunu doğrulaması gerektiği belirtilmektedir. Toplum ve aile içinde kadınlara karşı şiddetten zarar görenlere derhal yardımın yanısıra, hükümetlerin, toplumsal bir sorun olarak kadınlara karşı şiddet konusunda kamuyu bilinçlendirmesi, bunun nedenlerini ortadan kaldırmak üzere politikalar ve yasal önlemler benimsemesi ve bu tür şiddeti önlemesi ve kaldırması istenmektedir (Paragraf 288).

Öte yandan, genç kadınların cinsel şiddet, saldırı ve sömürden korunma hakkı da bu belgede yer almaktadır. Özellikle, birçok genç kadının aile içinde ensest ve cinsel şiddetle karşı karşıya kaldığının hükümetler tarafından kabul edilmesi ve buna karşı gerek zarar görenlere yardım, gerekse saldırganlara karşı gereken eylemin benimsenmesi, ayrıca eğitim ve kadının durumunun iyileştirilmesi yoluyla bu tür eylemlerin önlenmesi öngörülmektedir. Yine bu bağlamda genç kadınların haklarını kullanmak üzere eğitilmesi gerekliliği de vurgulanmaktadır. Ayrıca, özellikle ev hizmetlerinde ve genel olarak çalışma yaşamında cinsel taciz ve sömürüye de dikkat edilerek buna son verilmesi istenmektedir (Paragraf 287).

Aile-içi şiddet sorunu Avrupa Konseyi bünyesinde de ele alınan bir konudur. Bakanlar Komitesi'nin *Aile-içi Şiddet*⁷³ kararı, kadınlara ilişkin olarak, yalnızca başlangıç bölümünde, aile-içi şiddetin özellikle çocuk ve kadınları etkilediğini ve kadınların bu tür şiddeti duyurmalarını engelleyen fiili eşitsizliklerden dolayı özellikle korunması gerektiğini belirtmektedir. Karar, cinsel şiddete açıkça değinmemekle ve aile-içi şiddetin kadın ve erkek tarafından eşit olarak uygulandığı varsayımından hareketle

⁷⁰United Nations, *Report of the World Conference*, s. 79-80.

⁷¹BM çerçevesinde fahişelik konusundaki düzenlemeler ve bunların uygulanışına ilişkin eleştirel bir yaklaşım için bk. Laura Reanda, "Prostitution as a Human Rights Question: Problems and Prospects of United Nations Action", *Human Rights Quarterly*, 1991/2, s. 202-228.

⁷²Örneğin, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin çalışma programında 1992 yılı aile-içi şiddete ayrılmıştır.

⁷³Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 26 Mart 1985'de kabul ettiği (85) 4 sayılı kararın Fransızca metni için bk. Conseil de l'Europe, *Violence au sein de la famille*, Strasbourg, 1986; İngilizce metni için bk. Council of Europe, *Violence in the Family*, Strasbourg, 1986.

şiddetin öznesini ve kurbanını açıkça belirtmemekle birlikte, gerek aile-içi şiddetin önlenmesine, gerekse bundan zarar görenlerin korunmasına ilişkin kurallar içermektedir.

4. Gebelik ve analık durumunda kadının genel olarak korunması

Evrensel Bildirge'de analar ve çocukların özel bakım ve yardıma hakları olduğu belirtilmektedir (Madde 25/2). *Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi* de annenin doğumdan önce ve sonra makul bir süre özel olarak korunmasını öngörmektedir (Madde 10/2)

Bölgesel Sözleşmelerden *San Salvador Protokolü*, taraf devletlerin, annelere, doğumdan önce ve sonra makul bir süre boyunca özel bakım ve yardım sağlamayı üstlendiklerini bildirmektedir (Madde 15/3).

1979 Sözleşmesi, taraf devletlerce, analığı korumak amacıyla, sözleşmede yer alanlar da dahil özel önlemlerin alınmasının ayrımcılık sayılmayacağını bildirmektedir (Madde 4/2). Bu genel ilkenin yanısıra, gebelik ve loğusalık dönemiyle doğum sonrası dönemde kadınlara uygun hizmetler sağlama ve gebelik ve emzirme sırasında yeterli beslenmenin yanısıra, gereğinde ücretsiz hizmetler sunma yükümlülüğü getirilmiştir (Madde 12/2). Bu yükümlülüğün, sağlık bakım hizmetlerinden eşit olarak yararlanma hakkını zedelediği de ayrıca belirtilmiştir.

Gebeliğin etkilerinden biri, ceza hukuku alanında ortaya çıkmaktadır. *Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi*, ölüm cezasını kaldırmamış ülkeler tarafından uyulacak kuralları belirtirken, ölüm cezasının gebe kadın için yerine getirilmeyeceğini bildirmektedir (Madde 6/5). *Amerikan Sözleşmesi* de aynı kuralı içermektedir (Madde 4/5).

5. Silahlı çatışma durumunda kadınların korunması

Uluslararası insancıl hukuk, silahlı çatışma durumunda çocukların yanısıra kadınları korumaya yönelik kurallar da içermektedir. Gerek uluslararası, gerekse uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar sırasında uyulması gereken kuralları düzenleyen *1949 Cenevre Sözleşmeleri*⁷⁴ ile *1977 Ek Protokolleri*⁷⁵ kadınlara ilişkin hükümler de içermektedir.

1949 Sözleşmelerinin uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda uyulması gereken asgari kuralları içeren ortak 3. maddesi, ayırım gözetmeme ilkesine de yer vermiştir. Maddeye göre, çatışmalara katılmayanlara, cinsiyet temelindeki ayrımcılık da dahil, hiçbir türlü ayrımcılık gözetilmeden insanca davranılacaktır (Madde 3/1).

Bu ortak madde dışında, her dört sözleşme de, düzenledikleri konular çerçevesinde, kadınların korunmasına yönelik kurallar içermektedir. *Kara Savaşında Hastaların ve Yaralıların Korunmasına İlişkin Sözleşme* ile *Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki*

⁷⁴12 Ağustos 1949'da kabul edilen sözleşmeler 21 Ekim 1950'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmelere tarafur (bk. *Resmî Gazete*, 30 Ocak 1953).

⁷⁵8 Haziran 1977'de kabul edilen protokoller 7 Aralık 1978'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye bunlara taraf değildir.

Hastalarının, Yaralılarının ve Kazaya Uğramışların Durumlarını İyileştirmeye İlişkin Sözleşme'de ayırım gözetmeme ilkesinin yanısıra, kadınların, kadınlığın gerektirdiği bütün özenle davranış görecekları belirtilmektedir (Madde 12). *Sivil Halkın Korunmasına İlişkin Sözleşme* ise, özellikle gebe ve loğusa kadınların, silahlı çatışma koşullarından en az etkilenmesi amacıyla beslenme, tedavi, nakil, vb. konularında kadınlara öncelik veren hükümler içermektedir (Örneğin Madde 14; 20; 89; 91; 132). Bunun yanısıra, kadınların tecavüz, fuhşa zorlama, vb. gibi davranışlara karşı korunmaları öngörülmektedir (Madde 27). *Savaş Tutsaklarına İlişkin Sözleşme* de, kadınlara gerekli saygı ile davranılacağını ve her koşulda en az erkeklere sağlanan olumlu davranıştan yararlanacağını hükme bağlamaktadır (Madde 14). Sözleşmeye göre, kadınlar erkeklerden ayrı yerde tutulacak (örneğin madde 25); suç işleyen kadın savaş tutsakları hiçbir koşulda tutsak alan devletin benzeri bir suç işleyen bir erkek görevlisinden daha ağır cezaya çarptırılmayacak (Madde 89); savaş tutsaklarının çalıştırılmasında yaş, rütbe, fiziksel yeteneğin yanısıra cinsiyet de gözönüne alınacaktır (Madde 49).

1949 Sözleşmelerine Ek Uluslararası Nitelikteki Silahlı Çatışmalara İlişkin Kurallara İlişkin I. Protokol, ayırım gözetmeme ilkesinin yanısıra (Madde 9/1 ve 75/1), özellikle gebe ve loğusa kadınlarla yaşı küçük çocukları olan anneleri koruyucu hükümlere yer vermektedir. Protokol uyarınca, bu nitelikteki kadınlar "hasta" ya da "yaralı" kategorisinde yer almakta ve bu kategorinin yararlandığı hükümlerden yararlanmaktadır (Madde 8/a). Bu kişiler özel önlemler alınarak korunmaktadır (örneğin madde 70). Öte yandan, kişi onuruna yönelik her türlü saldırı, özellikle aşağılayıcı ve onur kırıcı davranışlar, zorla fuhuş ve her türlü edepsizce saldırı, kim tarafından, ne zaman ve nerede yapılırsa yapılsın yasaktır ve yasak kalacaktır (Madde 75/2). "Kadın ve Çocukların Yararına Önlemler" başlıklı bir bölüm içeren protokole göre kadınlar özel saygı görecekları ve özellikle tecavüz, zorunlu fahişelik ve benzeri davranışlara karşı özel olarak korunacaktır (Madde 76).

1949 Sözleşmelerine Ek Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmaları İlişkin Kurallara İlişkin II. Protokol de, daha dar kapsamlı olarak, I. Protokol'de yer alan hükümlere yer vermektedir (örneğin madde 2/1, 4/2/1).

Öte yandan, her iki protokolde de gebe kadının idam edilemeyeceği belirtilmektedir (I. Protokol Madde 76/3; II Protokol madde 6/4).

*Tehlike ve Silahlı Çatışma Durumunda Kadınlarla Çocukların Korunmasına İlişkin Bildiri*⁷⁶ ise bağlayıcı gücü bulunmamakla birlikte; varolan sözleşmelerdeki ilke ve hükümlere gönderme yaparak, sivil halkın en savunmasız kesimi olan kadın ve çocukların korunması için kitle kıyım silahlarının kullanılmamasını, kadınlara ve çocuklara karşı kitlesel tutuklama, işkence, toplu cezalandırma, vb. gibi eylemlerin önlenmesi için her türlü önlemin alınmasını öngörmektedir.

5. Ekonomik ve toplumsal haklar çerçevesinde kadınlara ilişkin koruyucu hükümler

⁷⁶Genel Kurul tarafından 14 Aralık 1974'te kabul edilmiştir; Fransızca metni için bk. N.U., *Droits de l'Homme*, s. 119-120; İngilizce metni için bk. U.N., *Human Rights*, s. 115-116.

Ekonomik ve toplumsal haklar bakımından kadınlara yönelik koruyucu haklar esas olarak gebelik ve analık nedeniyle kadının bu haklardan yararlanmasının engellenmesini önlemeyi ve kadının gebelik ve analık durumunda gereken korumadan yararlanmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak, bunun yanısıra, kadınların bazı işlerde çalışmasını yasaklayan düzenlemeler de bulunmaktadır.

Ekonomik, Toplumsal, Kültürel Haklar Sözleşmesi, çalışan anneye doğumdan önce ve sonra makul bir süre ücretli izin ya da yeterli toplumsal güvenlik yardımını kapsayan izin olanağı sağlanmasını öngörmektedir (Madde 10/2).

ILO sözleşmeleri bu alanda ayrıntılı düzenlemeler getirmiştir. *Uluslararası Çalışma Örgütünün Hedef ve Amaçlarına İlişkin Bildirge*'de, örgütün amaçları ve yükümlülükleri arasında analığa ilişkin hükümleri de içeren programlar gerçekleştirilmek de sayılmıştır (Madde 3/h). *Toplumsal Politika (Temel Amaçlar ve Standartlar) Sözleşmesi*'nde, yetkili makamların analığı korumak üzere almayı gerekli ya da yararlı sayabileceği önlemlerin, ayrımcılık yasağından etkilenmeyeceği belirtilmiştir (Madde 14/4). *Çalışma ve Meslek Bakımından Ayrımcılığa İlişkin 111 Sayılı Sözleşme*'de de, ayırım yasağı ile birlikte, herhangi bir üyenin, diğer gerekçelerin yanısıra, cinsiyet ve aile sorumlulukları gibi gerekçelerle genel olarak özel koruma ya da yardım gerektirdiği kabul edilen kimselerin gereksinimlerini karşılamak üzere alacağı önlemlerin ayrımcılık sayılmayacağı belirtilmektedir (Madde 5/2).

Erkek ve Kadın İşçilere, Aile Sorumlulukları Olan İşçilere Fırsat ve Davranış Eşitliği Sağlanmasına İlişkin Sözleşme, başlangıç bölümünde, 111 sayılı sözleşmenin, aile sorumlulukları bakımından yapılan ayrımları açıkça kapsamadığını ve bu bakımdan ek standartların geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Yine bu bölümde, kadınların geleneksel rollerinin değişmesine ilişkin 1979 sözleşmesine de atıfta bulunulmuş ve erkek işçilerle aile sorumlulukları olan kadın işçiler ve bu gibi işçilerle öteki işçiler arasında etkin bir fırsat ve davranış eşitliği sağlama gerekliliği saptanmıştır. Bütün ekonomik faaliyet kollarında ve her türlü işçiye uygulanacak olan (Madde 2) sözleşme, ulusal koşul ve olanaklarla bağdaşmak üzere, aile sorumlulukları olan işçilere işini özgürce seçme hakkını kullanma olanağı tanımak ve çalışma hüküm ve koşulları ve toplumsal güvenlik bakımından bu işçilerin gereksinimlerini gözönüne almak amacıyla bütün uygun önlemlerin alınmasını öngörmektedir (Madde 4). Ayrıca, aile sorumlulukları olan işçilerin topluluk planlaması gereksinimlerini gözönüne alma ve bu işçiler için çocuk bakımı ve aile hizmet ve kolaylıkları gibi kamusal ve özel topluluk hizmetlerini geliştirmek ve özendirmek amacıyla önlem alınması da öngörülmüştür (Madde 5). Öte yandan, salt aile sorumlulukları çalışmanın sona erdirilmesi için geçerli bir gerekçe olamayacak (Madde 8) ve bu tür işçilere, bu sorumluluklarından ötürü bir süre ayrıldıktan sonra yeniden işgücüne katılmaları için olanak sağlamak üzere meslek kılavuzluğu ve mesleki yetişme alanındaki önlemler de dahil olmak üzere ulusal koşul ve olanaklarla bağdaşan bütün önlemler alınacaktır (Madde 7). Sözleşme ayrıca erkek ve kadın işçiler için fırsat ve davranış eşitliği ilkesinin benimsenmesini sağlamak ve aile sorumlulukları olan işçilerin sorunlarıyla bu sorunların üstesinden gelmeye yardımcı olacak bir görüş ortamı yaratmak üzere yaygın bir kamuoyu oluşturmak amacıyla bilgi ve eğitimi geliştirici uygun önlemlerin alınmasını yükümlülüğünü de getirmektedir (Madde 6).

Avrupa Sosyal Şartı da, çalışan kadınların analık durumunda ve öteki çalışan kadınların gerektiğinde, çalışırken özel korunmaya hakları bulunduğunu (Bölüm I, madde

8) ve anaların ve çocukların medeni statüleri ve aile bağları ne olursa olsun uygun toplumsal ve ekonomik korunmaya hakkı olduğunu (Bölüm I, madde 17) bildirmektedir. *Sosyal Şart*, "Çalışan Kadınların Korunma Hakkı" başlıklı bir bölüm de içermektedir.⁷⁷ Buna göre, taraflar, çalışan kadınların korunma hakkının etkin biçimde kullanılmasını sağlamak üzere, kadınlara doğumdan önce ve sonra izin ya da yeterli toplumsal güvenlik yardımı ya da kamu kaynaklarından yararlandırma yoluyla en az 12 haftalık izin sağlanmasını; çalıştırmanın; bir kadına doğum izni sırasında işten çıkarma bildiriminde bulunmasını ya da doğum nedeniyle izinli olduğu sırada süresi sona erecek bir bildirimde bulunmasını yasa dışı saymayı; emzirme döneminde analara bu amaçla yeterli bir süre işe ara verme hakkı sağlamayı; endüstride çalışan kadınların gece işlerinde çalışmalarını düzenlemeyi ve kadın çalışanların yeraltı madenlerinde ve gereğinde tehlikeli, sağlığa aykırı ya da ağır niteliği nedeniyle uygun düşmeyen bütün öteki işlerde çalışmalarını yasaklamayı üstlenmektedir (Madde 8). Öte yandan, taraflar, anaların ve çocukların toplumsal ve ekonomik korunma hakkının etkin biçimde kullanılması için uygun kuruluş ya da hizmetlerin kurulması ya da korunması dahil, bu amaçla uygun ve zorunlu tüm önlemleri alacaktır (Madde 17).

Gebelik ve analık dışında da kadın işçiler yararına bazı hükümler bulunmaktadır. *Toplumsal Politika (Temel Amaçlar ve Standartlar) Sözleşmesi* uyarınca, kadın işçilere sağlık, güvenlik ve toplumsal haklar sağlamak amacıyla yetkili makamlarca alınması gerekli ya da yararlı sayılabilecek önlemler, ayrımcılık yasağından etkilenmeyecektir (Madde 14/4).

Bu çerçevede, ILO tarafından, kadınların korunması amacıyla, çalışma hakkının kimi işler bakımından kısıtlandığı görülmektedir. Örneğin, *Maden Ocaklarında Yeraltı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmamasına İlişkin 45 Sayılı Sözleşme*⁷⁸, yaşı ne olursa olsun hiçbir kadının maden ocaklarında yeraltı işlerinde çalıştırılmayacağını hükme bağlamıştır (Madde 2). *Kadınların Sanayide Gece Çalıştırılmaları Konusunda 89 Sayılı (Değişik) Sözleşme*⁷⁹ ise, bu kısıtlamayı iş bakımından değil, çalışma saatleri bakımından getirmektedir. Öte yandan, kimi sözleşmelerde, kadınları korumaya yönelik özel hükümler de bulunmaktadır. Örneğin, *Tek İşçinin Taşıyabileceği Yükün Azami Ağırlığı Hakkındaki 127 Sayılı ILO Sözleşmesi*⁸⁰, kadınların taşıyacağı yükün ağırlığının, yetişkin erkek işçilerden daha az olacağını belirtmektedir (Madde 7/2).

1979 Sözleşmesi, evlilik ve analık gerekçeleriyle kadınlara karşı ayrımcılığı önlemek ve kadınların etkin çalışma haklarını sağlamak için, gebelik ya da analık izni gerekçeleriyle işten çıkarmayı ya da işten çıkarma bakımından medeni duruma göre ayırım gözetmeyi, yaptırımlara bağlamak koşuluyla yasaklamak; önceki işini, kıdemini ve toplumsal haklarını yitirmeksizin ücretli ya da benzeri toplumsal yardımlarla doğum izni vermek; anababaya aile yükümlülüklerini, iş sorumluluklarını ve toplumsal yaşama

⁷⁷Bu madde de seçilmesi zorunlu maddeler arasında yer almamaktadır.

⁷⁸21 Haziran 1935'te kabul edilen sözleşme 30 Mayıs 1937'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeye taraf (bk. *Resmi Gazete*, 23 Haziran 1937).

⁷⁹9 Temmuz 1948'de kabul edilen sözleşme 27 Şubat 1951'de yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeye taraf değildir.

⁸⁰28 Haziran 1967'de kabul edilen sözleşme 10 Mart 1970'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeye taraf (bk. *Resmi Gazete*, 14 Kasım 1974). Sözleşmenin İngilizce metni için bk. UN, *Compendium*, s. 71-72.

katılmayla bağdaştırılma olanağı vermek üzere özellikle çocuk bakım kolaylıklarının kurulması ve geliştirilmesini güdüleyerek, gerekli destekleyici toplumsal hizmetler verilmesini özendirme; ve gebelik sırasında, zararlı olduğu bilinen iş türlerinde kadınlara özel korunma sağlamak üzere uygun önlemler alınmasını öngörmektedir (Madde 11/2). Sözleşmeye göre, bu konulardaki koruyucu yasalar, bilimsel ve teknolojik bilgilerin ışığında dönemsel olarak gözden geçirilecek ve gerekliyse değiştirilecek, kaldırılacak ya da genişletilecektir (Madde 11/3).

B. GELENEKSEL CİNSİYET ROLLERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK GİRİŞİMLER

1. İnsan hakları belgelerinde kadının rolü

Avrupa sözleşmesi dışında insan haklarına ilişkin bütün uluslararası belgelerde kısaca "ailenin korunması" olarak adlandırılabilir ve neredeyse aynen yinelenen bir ilke bulunmaktadır. *Evrinsel Bildirge*'de "Aile toplumun doğal ve temel birimidir ve toplum ve devlet tarafından korunur" (Madde 16/3) biçiminde ifade edilen bu ilke, *Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi*'nde "Aile toplumun doğal ve temel birimidir. Ailenin toplum ve devlet tarafından korunmaya hakkı vardır" (Madde 23); *Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi*'nde "Toplumun doğal ve temel birimi olan aileye... en geniş olanaklı koruma ve yardım sağlama..." (Madde 10/1) biçimini almıştır. *Amerikan Sözleşmesi*'nde "Aile toplumun doğal ve temel grup birimidir, toplum ve devlet tarafından korunmaya hakkı vardır" (Madde 17/1) ve *San Salvador Protokolü*'de "Aile toplumun doğal ve temel birimidir; manevi ve maddi durumunu iyileştirmesi gereken devlet tarafından korunur (Madde 15/1) olarak ifade edilen bu ilkenin kapsamı en açık biçimde *Afrika Sözleşmesi*'nde belirtilmiştir. Buna göre, aile toplumun doğal birimi ve temelidir. Fiziksel sağlığı ve moralini dikkate alacak olan devlet tarafından korunacaktır (Madde 18/1); devlet toplumun tanıdığı ahlakın ve geleneksel değerlerin bekçisi olan aileye yardımla görevlidir (Madde 18/2); her bireyin ailesine karşı ödevleri vardır (Madde 27/1); her bireyin ailenin uyumlu gelişmesini korumak ve ailenin birliği ve saygısı için çalışmak ödevi vardır (Madde 29). *Avrupa Sosyal Şartı*'nda belirtilen ilkeler arasında "Toplumun temel birimi olarak ailenin tam gelişmesinin sağlanabilmesi için siyasal ve ekonomik korunmaya hakkı vardır" (Bölüm I, Madde 16) ilkesine de yer verilmiş, bunun yanı sıra "Ailenin Toplumsal, Yasal ve Ekonomik Korunma Hakkı" başlığını taşıyan ve seçilmesi zorunlu maddeler arasında yer alan bir maddede de bu ilkenin kapsamı açıklığa kavuşturulmuştur (Bölüm II, Madde 16).

Bu ilke, uluslararası düzeyde, kadın-erkek eşitliğinin sınırlarını çizmekte ve kadının kendini özgürce gerçekleştirebileceği alan olarak aileyi gören bir anlayışı yansıtmaktadır. Yine temel insan haklarından biri sayılan "aile yaşamının gizliliği" ilkesiyle de desteklenen bu anlayış, kadının aile içindeki konumuna ilişkin herhangi bir değişiklik öngörmez, bir başka deyişle "özel alan" sayılan aile içinde kadının durumu ancak ailenin korunması amacıyla bağdaştığı ölçüde 'iyileştirilebilir'. Buna bir örnek vermek gerekirse, uyrukluk alanında kadınlara karşı ayrımcılığa son veren *Evli Kadının Uyraklığına İlişkin Sözleşme*⁸¹, kadının isteğe bağlı olarak kocasının uyraklığını alabilmesini öngörmekle (Madde 3/1), gerçekte kocanın 'reis' sayıldığı bir aileyi koruma amacını

81 Yukarıda s. 23

gütmekte ve bu anlamda eşitsizliği sürdürmektedir. Bu anlayış, 1979 sözleşmesiyle önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır.

2. 1979 Sözleşmesi : Geleneksel rollerin değiştirilmesine yönelik bir adım

1979 Sözleşmesi, gerek kadına, gerekse aileye farklı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Sözleşmenin *Başlangıç* bölümünde, kadınların ailenin refahı ve toplumun kalkınması alanındaki büyük katkılarının bugüne kadar tam anlamıyla kavranmadığı vurgulanmaktadır. Sözleşmeye göre, kadının üremedeki rolü ayrımcılık için bir temel oluşturamaz, aksine çocukların yetiştirilmesi erkeklerle kadınlar arasında ve bir bütün olarak toplumca sorumluluk paylaşmayı gerektirir. Dolayısıyla, toplumda ve ailede, kadınların rolü gibi, erkeklerin geleneksel rolünde de bir değişiklik gerekmektedir. Bu anlayış doğrultusunda taraf devletlere bazı yükümlülükler de getirilmiştir. Öncelikle, taraf devletler, erkeklerle kadınlara ilişkin toplumsal ve kültürel kalıpları değiştirmek üzere bütün uygun önlemleri alacaktır. Bu değişimin kapsamı, iki cinsten birinin ya da ötekinin üstünlüğü ya da geriliği düşüncesine ya da erkeklerle kadınların kalıplaşmış rollerine dayalı önyargıları ya da töresel veya öteki bütün uygulamaları kaldırmaktır (Madde 5/a). Bu madde, sözleşmede tanınan yükümlülüklerden çok daha geniş, ama aynı zamanda da belirsiz bir yükümlülük niteliğindedir ve taraf devletlerin, davranış ve düşünce kalıplarına yönelik olarak aktif bir toplum mühendisliğine girişmesinin beklendiğini göstermektedir.⁸² Dolayısıyla, bir bölümü uygulanan uluslararası hukukta da varolan ve 1979 sözleşmesiyle de doğrulanıp genişletilen hakların tanınması ve ayrımcılığın yasaklanmasıyla yetinilmediği; bu hakların kullanılabilmesi ve erkeklerle kadınlar arasında tam bir eşitliğe ulaşılabilmesi için geleneksel rollerin değişmesi gerekliliği kabul edilmektedir. Bu ise, geleneksel roller üzerine kurulu ailenin, üstü kapalı bir biçimde de olsa, sorgulanmasından başka birşey değildir. Nitekim, "aile toplumun doğal ve temel birimidir" ilkesi 1979 sözleşmesinde yer almamaktadır.

Bu bağlamda, sözleşmeyle getirilen bir diğer yükümlülüğe de değinmek gerekir. Bu, kadınların, diğerlerinin yanısıra özellikle sağlık, eğitim, çalışma haklarından yararlanamaması sonucunu doğuran⁸³ istenmeyen doğumlara karşı korunma hakkı biçiminde ifade edilebilir. Sözleşme, kadınlarla erkeklere eşitlik temelinde, çocukların sayısı ve zamanlaması konusunda özgürce ve sorumlu olarak karar verme hakkı ve bu hakları kullanabilmeleri için bilgi, eğitim ve öteki olanaklardan yararlanma bakımından eşit haklar sağlamak için bütün uygun önlemlerin alınacağını bildirmektedir (Madde 16/1/e).

Öte yandan, sözleşmeyle "aile eğitiminin, analığı toplumsal bir işlev sayan ve her durumda çocukların çıkarları önde gelmek üzere çocukların yetiştirilmesi ve gelişmesinde erkeklerle kadınların ortak sorumluluğunu tanıyan bir anlayışa dayandırılmasını sağlamak üzere bütün uygun önlemleri alma" yükümlülüğü (Madde 5/b) getirilmiştir. Analığın toplumsal bir işlev olarak görülmesi, aşırı nüfus artışı ya da doğurganlığın düşüşü gibi durumlarda, yine sözleşmede tanınan çocukların sayısı ve zamanlaması konusunda

⁸²Burrows, *agm.* s. 429.

⁸³Myres S. McDougal, Harold D. Lasswell and Lung-chu Chen, *agm.* s. 504

özgürce karar verme hakkıyla çelişmekle ⁸⁴ birlikte bireysel haklarla ortak yarar arasındaki bu tür bir çelişki bütün temel hak ve özgürlükler bakımından geçerli olduğundan, bu maddeyi de esas olarak geleneksel rollerin değiştirilmesi amacıyla yönelik bir yükümlülük olarak yorumlamak daha doğru olacaktır.

Vurgulanması gereken önemli bir nokta ise, sözleşmenin diğer insan hakları belgelerindeki ilkelerden farklılaşan bu ilkelerinin, yalnızca "uygun önlemleri alma" yükümlülüğünü getirmesidir. Bu zayıf ve belirsiz yükümlülük, daha önce değinilen zayıflıkları da gözönüne alındığında, 1979 sözleşmesinin getirdiği bu ilkelerin yalnızca birer amaç olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bugün için uygulanan uluslararası hukukta kadın-erkek eşitliği sorunu geleneksel rollerin değiştirilmesi, yerleşik toplumsal ve kültürel kalıpların kırılması, vb. açısından değil, ailenin korunması açısından düzenlenmektedir.

SONUÇ

Yazının girişinde, kadınlara uluslararası düzeyde tanınan ve kısaca kadın hakları olarak adlandırılan hakların insan haklarının bir alt-grubunu oluşturduğunu belirtmişim. İnsan hakları, kadınların yanısıra, çeşitli özellikler gösteren başka grupların da bazı haklarını içerir. Bu gruplar sığınmacılar, uyruksuzlar, azınlıklar, göçmen işçiler, çocuklar, yaşlılar vb. dir. Kadınlara tanınan haklar, başka bir deyişle kadınlara ilişkin düzenlemeler, bunlardan büyük ölçüde farklıdır ancak kategorik olarak azınlıklara ilişkin düzenlemelerle önemli bir benzerlik göstermektedir. Diğer gruplar bakımından genel bir eşitlik ilkesi geçerli değildir, bunlara, özel durumları nedeniyle ve bununla sınırlı olarak yalnızca bazı koruyucu haklar tanınmaktadır. Azınlıklara ve kadınlara ilişkin düzenlemelerde ise önce ve esas olarak eşitliğin sağlanması, daha sonra bu eşitlik temeli üzerinde bazı kendine özgü hakların verilmesi sözkonusudur.

Azınlıklar bakımından bu kendine özgü haklar herkese tanınan insan haklarından eşit biçimde yararlanmanın yanısıra, dillerini özgürce kullanma, dinlerinin gereklerini yerine getirme, eğitimlerini özgürce sürdürme. vb.yi içermektedir. Dolayısıyla, belirlenmiş alanlarda, çoğunluktan / egemen olandan bağımsız olarak, kendi kimliklerini koruma ve kendilerini özgürce geliştirme hakları tanınabilmektedir.

Kadınlara azınlıkların benzerliği bu kendine özgü hakların niteliği bakımından ortadan kalkmaktadır. Bunları hak olarak nitelenmek doğruysa, ancak "korunma hakkı" olarak nitelenebilirler: kadınlar için " kendi kimliğini koruma" değil, "kimliği nedeniyle saldırıdan, sömürden, savaştan, şiddetten, vb. korunma hakkı" sözkonusudur. Kendini özgürce geliştirme hakkı ise, geleneksel rollerin yerine getirilmesinden ibarettir; bu durumun değiştirilmesine yönelik girişimler ise henüz başlangıç aşamasındadır.

Bu kategorik karşılaştırmanın yanısıra, kadınlarla azınlıklar arasındaki benzerliğin ve farklılığın aynı nedenden kaynaklandığı görülecektir: insan hakları evrenselidir, ama bu evrensellik bugün için yalnızca şu ya da bu değil, bütün sınırlar içinde uygulanabilir olmasını ifade eder; başka bir deyişle, tanınan haklar giderek her yerde aynı olsa bile, bunların uygulanma alanı siyasal sınırlarla çevrilidir. Dolayısıyla, insan haklarının öznesi gerçekte insan değil, şu ya da bu sınırlar içinde yaşayan insanlardır. Bir adım daha

⁸⁴Burrows, *agm*, s. 429.

ileriye giderek, şu ya da bu sınırlar içinde yaşayan herkesin değil, ancak belirli kimselerin insan haklarından yararlandığını söylemek gerek. Bu belirli kimseler ise o devletin vatandaşları (yabancılar değil); ama her vatandaş da bu haklardan yararlanmamaktadır; bazı vatandaşlar, yani ırk, din, dil ya da etnik köken nedeniyle farklı olmayan, aynı, türdeş olanlar bu haklardan yararlanabilir. Farklı olan ise eğer siyasal açıdan belli bir güce ve şansa sahipse 'azınlık' statüsünü elde edebilmektedir; azınlıklar uzun bir dönem boyunca haklardan yararlanma konusunda ikinci sınıf kalmakla birlikte, bugün artık kendi haklarına sahip olabilmektedir. "Öteki"ne gelince, tarihin en eski işbölümünün, cinsiyet temelindeki işbölümünün ayırdığı/farklılaştırdığı kadınların "herkes" kategorisine girmesi bile henüz sağlanamamışken, kendi kimliklerini özgürce geliştirme hakkına sahip olabilmeleri daha uzun bir zaman ve köklü değişimler gerektirecek gibi görünmektedir.

Bu veriler ışığında, bugün için, uygulanan uluslararası insan hakları hukukunda, azınlıklar kategorisi içinde "cinsiyet azınlıkları" olarak adlandırılabilen gizli bir kategorinin var olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Kuşkusuz, bu grupta kadınların yanısıra, insan hakları belgelerinin "herkes"le başlayan hak ilanlarından kendi kimlikleriyle yararlanamayan bir başka topluluk, eşcinseller de yer almaktadır.